

บทที่ 5
สงครามเพื่อปฏิวัติครั้งใหญ่

บทที่ 5 สงครามเพื่อปีศาจครั้งใหญ่

สงครามเพื่อปีศาจครั้งใหญ่

รุ่งเช้าของวันที่ 22 มิถุนายน ค.ศ. 1941 กองทัพผสมของเยอรมนีกว่าสามล้านคนบุกข้ามพรมแดนโซเวียตผ่านแนวหน้าที่มีความยาว 2,000 ไมล์เข้าโจมตีโดยไม่มี การเตือนล่วงหน้า สงครามที่ชาวโซเวียตเรียกว่าสงครามเพื่อปีศาจครั้งใหญ่ได้เริ่มขึ้น ฮิตเลอร์ได้ออกคำสั่งให้ปฏิบัติการบาร์บารอสซา(เคราแดง) คือ วางกำลังตามแนวชายแดนแล้วคืบเข้าไปยังแนวอาร์แซนเกล-อัสตราข่านเพื่อยึดมอสโก เลนินกราด และรัสเซียภาคยุโรป กำลังที่เหลือจะมุ่งไปเอเชีย นาซีจะได้กำลังคนและทรัพยากรพอที่จะใช้ครองยุโรปและเอาชนะอังกฤษได้ การโจมตีกำหนดให้แล้วเสร็จในช่วงฤดูหนาว

โซเวียตไม่คาดคิดว่าเยอรมนีจะบุกโจมตีอย่างไม่ทันให้รู้ตัวเช่นนี้ แม้ว่าสายลับโซเวียตและสายลับต่างชาติจะเคยเตือนเรื่องนี้มาก่อนก็ตาม และโดยที่ไม่แน่ใจว่าบุกจริงหรือเพียงตักเตือน โซเวียตจึงได้แต่ยื่นกำลังเยอรมันไว้ สตาลินยังคิดว่าเยอรมันจะไม่โจมตีเพราะโซเวียตได้ปฏิบัติตามกติกาสัญญานาซีโซเวียต และเมื่อ खेलเบอร์กพูดเยอรมันแจ้งเรื่องเยอรมนีประกาศสงครามต่อรัสเซีย โมโลตอฟถึงกับกล่าวว่า“ท่านคิดว่าเราสมควรได้รับเช่นนี้หรือ”

เยอรมนีรุกคืบหน้าอย่างได้ผลเกินคาด ททัแดงถอยร่นจากแนวชายแดนเพราะไม่อาจต้านทานการโจมตีอย่างเต็มกำลังไม่ทันได้ตั้งตัว อย่างที่เรียกว่าสายฟ้าฟาด ของเยอรมนีได้ นายพลไฮนส์ กัดเดอเรียนนำรถถังบุกถึงสโมเลนส์ ซึ่งห่างมอสโกเพียง 225 ไมล์ภายในสี่สัปดาห์ ขณะเดียวกันทัพนีอกก็บุกฝ่าบอลติกไปยังเลนินกราด กำลังทัพรุสเซียหลายแสนคนยอมจำนน ประชาชนในโปแลนด์ตะวันออก บอลติกและยูเครนต้อนรับเยอรมันที่มาปลดปล่อยพวกตนให้เป็นอิสระจากสตาลิน อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 19 กรกฎาคม ฮิตเลอร์ได้สั่งให้ตีเคียฟก่อนโดยที่กาดเดอเรียนต้องการยึดมอสโกโดยเร็ว เยอรมนีได้เชลยศึกราว 600,000 คน ได้อูเครนส่วนใหญ่และล้อมเลนินกราดไว้ได้ แต่กว่าจะถึงขานเมืองมอสโกก็เสียเวลาไปมาก และเข้าเดือนธันวาคมต้นฤดูหนาวพอที่เยอรมนีเสียกำลังและขาดแคลนเสื้อผ้าและยานพาหนะที่เหมาะสม รัสเซียจึงสามารถตีคืนได้เป็นครั้งแรกในการยุทธมอสโก ปลายค.ศ.1941 รัสเซียยึดเส้นทางสู่เลนินกราดและยึดรอสตอฟได้ ฮิตเลอร์จึงไม่สามารถเอาชนะรัสเซียได้อย่างที่ต้องการ

เยอรมนียึดครองดินแดนโซเวียตราว 400,000 ตารางไมล์และประชาชนราว 65 ล้านคนรวมแดนที่อุดมสมบูรณ์ เยอรมนีมีโครงการที่จะใช้แผ่นดินรัสเซียเป็นแหล่งผลิตอาหารและแรงงานบังคับ ในเรื่องนี้เจ้าหน้าที่เยอรมันในแดนยึดครองมีความเห็นขัดแย้งกัน ผู้นำทหารและเจ้าหน้าที่ต่างประเทศเห็นว่าควรเอาชนะใจรัสเซีย แต่พรรคนาซีและหน่วยตำรวจลับเกสตาโปกลับปฏิบัติต่อชาวรัสเซียเหมือนไม่ใช่มนุษย์ ไม่สนใจประชาชนที่พร้อมจะร่วมมือกับเยอรมนีอยู่แล้ว เพราะมีความต้องการเสรีภาพในการนับถือศาสนา ปกครองตนเองและเสรีระบบรวม อัลเฟรด รอสเซนเบอร์กได้เป็นผู้ว่าการรัฐบริวารของเยอรมนีทางตะวันออกของเขตรัสเซียซึ่งชนที่ไม่ใช่ชาติรัสเซียอาศัยอยู่ แต่บริวารของเกอริง(Goering) หัวหน้าหน่วยเกสตาโปถืออำนาจปฏิบัติการฉกฉวยเอาเปรียบในแดนนี้อย่างเห็นมโหฬาร นโยบายตะวันออก (Ostpolitik) ที่จะสร้างอาณาจักรเยอรมันโดยใช้ทรัพยากรโซเวียตไม่ได้ผล กองกำลังกวาดล้างของฮิมเลอร์(Himmler)จัดพวกที่ต้องสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ยิวและพวกก่อการใต้ดินอย่างทารุณ คนบริสุทธิ์รวมทั้งผู้หญิงและเด็กหลายพันคนตกเป็นเหยื่อ ผู้นำโซเวียตจึงกลับได้รับความสนับสนุนอย่างมาก สตาลินซึ่งเก็บตัวอยู่นานราวสองสัปดาห์ประกาศทางวิทยุให้ชาวโซเวียตร่วมใจกันต่อต้านพวกบุกรุกที่พยายามกดขี่โซเวียตให้เป็น "ทาสรับใช้เจ้าชาย และบารอนเยอรมันและจะฟื้นฟูระบอบซาร์และขุนนางที่ดินชั้นอีก"

ในการสู้รบ รัสเซียใช้ยุทธวิธีแบบเก่าตอบโต้เยอรมนีคือ ลำทัพ หลีกหนีออกจากวงล้อมให้ศัตรูเข้าศึกรุกตามจนหลุดเข้ามาในเขตรัสเซียไกลเกินกว่าจะติดต่อกับพวกได้ แล้วกองกำลังรัสเซียที่ซ่อนอยู่จะเข้าโจมตีแบบกองโจร จากนั้นก็รวมกำลังตีโต้ให้แตกพ่ายไป ขณะเดียวกันรัสเซียใช้นโยบายทำลายสิ่งที่จะเอื้ออำนวยแก่กำลังข้าศึกเยอรมันทุกอย่างให้หมดสิ้น (Scorched earth policy) ยิ่งกว่านั้นสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศหรือที่เรียกว่า แม่รัสเซียเป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ที่สุดที่สร้างความยากลำบากแก่ทัพเยอรมัน สตาลินใช้ยุทธวิธีกองโจร ต่อสู้ตามแนวที่ทัพเยอรมันตั้งมั่นอยู่และโฆษณาปลุกความรู้สึกชาตินิยม โดยทางปฏิบัติสตาลินเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดควบคุมอำนาจทางการเมืองและการทหาร ได้เข้าตัดสิ้นยุทธวิธีทหารและมีส่วนรับผิดชอบความพ่ายแพ้ครั้งสำคัญหลายครั้ง เมื่อทัพเยอรมันบุกประชิดมอสโกในฤดูใบไม้ร่วง ค.ศ. 1941 เจ้าหน้าที่รัฐบาลและคณะทูตต้องย้ายไปอยู่ที่กูยบีเชฟบนฝั่งแม่น้ำโวลก้า อย่างไรก็ดี กองทัพแดงได้รับชัยชนะครั้งสำคัญเช่นกันในระหว่าง ค.ศ. 1944-45

ตั้งแต่ ค.ศ. 1941 ประเทศพันธมิตรได้ตกลงร่วมมือกันต่อสู้กับนาซีเยอรมันและภาคี และช่วยเหลือสหภาพโซเวียตทางด้านการทหาร แม้ว่าวินสตันเชอร์ชิลล์นายกรัฐมนตรีอังกฤษจะปฏิเสธที่จะคืนค่าที่เคยก้าวโถมตีบอลเชวิคก็ตาม ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1941

สหรัฐฯ ส่งสหพันธ์สภามอสโกและต่อมาได้ให้ความช่วยเหลือได้แก่โครงการยืมเช่า อุดหนุน
เสบียง 15 ล้านตัน มูลค่ากว่า 11 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ความช่วยเหลือจากอังกฤษและ
สหรัฐฯ มีส่วนช่วยให้รัสเซียขับเยอรมนีออกจากประเทศได้สำเร็จ ใน ค.ศ. 1942 และแก้คืน
ได้ในเวลาต่อมา สหรัฐฯ เข้าสู่สงครามหลังจากที่ญี่ปุ่นโจมตีอ่าวเพิร์ลในเดือนธันวาคม ค.ศ.
1941

ใน ค.ศ.1942 เยอรมนีบุกโจมตีอีกครั้งโดยจะเข้ายึดด้านอาร์แซนเกลและอัส
ตราซ่าน แต่ความเสียหายที่ได้รับจากการยุทธ ใน ค.ศ. 1941 การที่ฮิตเลอร์เข้าแทรกแซง
การตัดสินใจทางการทหารบ่อยครั้งและโยกย้ายผู้บัญชาการทหารระดับสูง ทำให้การโจมตีไม่
บังเกิดผลเต็มที่นัก ฮิตเลอร์ยึดหลักจิตวิทยาเอาชนะและมุ่งหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงตัด
สนใจให้เติมทัพไปทางตะวันออก สู่สตาลินกราดบนฝั่งแม่น้ำโวลก้าและเข้ายึดคอเคซัสซึ่งเป็น
บ่อน้ำมัน จากนั้นให้วกขึ้นเหนือ เข้าโจมตีมอสโก แทนที่จะบุกยึดมอสโกให้ได้ก่อนทันที

เยอรมนีตีฝ่าทัพหน้าของรัสเซียในแคว้นดอนในเดือนมิถุนายน ทัพโซเวียตยืน
กำลังเยอรมันได้ที่ไวโรเนซ ชาวโมโลให้เยอรมนีตีเข้าสู่อันดอนกลางของแม่น้ำโวลก้าได้
ทัพนาซีจึงเหวี่ยงออกไปทางตะวันออก และลงใต้สู่คอเคซัสไปหยุดอยู่ที่แหล่งน้ำมัน สตาลินกราด
กลายเป็นหัวใจของการรบระหว่างเยอรมนีและโซเวียตที่จะตัดสินแพ้ชนะได้ กองทัพภาคที่ 6
ของนายพลฟอน เป่าร์สยึดเมืองไว้ได้เป็นส่วนใหญ่แต่ต้องสูญเสียเลือดเนื้อไปมากและไม่
สามารถข้ามฝั่งโวลก้าเพื่อเข้าล้อมสตาลินกราดได้ ชาวโซเวียตป้องกันเมืองของตนเองอย่าง
ยอมตาย โดยที่ได้กำลังอุดหนุนเสบียงอาวุธยุทโธปกรณ์จากสหรัฐฯ ในเดือนกันยายน ทัพ
โซเวียตสามารถตัดแนวทัพรุมานีและอิตาลีให้ขาดจากกองทัพภาคที่ 6 ของเยอรมนีได้ ฟอน
เป่าร์สต้องยอมปราชัยในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1943 เพราะขาดเสบียงและโดนกระหนาบทาง
เหนือและทางใต้ ความปราชัยครั้งนี้มีผลทางจิตวิทยาและเป็นจุดหักเหทางการยุทธเพราะนับ
จากนี้ไปนาซีเยอรมันกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ

การที่ฝ่ายเยอรมันไม่ใช่เครื่องมือทางการเมือง เป็นเรื่องน่าเสียดายทั้งที่นายพล
เยอรมันบางคนคิดว่าเป็นวิธีที่ให้ประโยชน์อย่างดี ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1942 พลโทองเดร
วลาซอฟผู้บัญชาการทหารโซเวียตยอมจำนนและตกลงช่วยเยอรมันให้ได้ครอบครองดินแดน
รัสเซียที่ไม่ยอมขึ้นกับรัฐบาล เนื่องจากไม่นิยมระบอบการปกครองของโซเวียต และวิธีสู้รบ
และสังหารประชาชนของสตาลิน วลาซอฟซึ่งเป็นประธานคณะกรรมการประชาธิปไตยรัสเซีย
พยายามจัดตั้งกองทัพอิสระ เชลยศึกชาวโซเวียตหลายล้านต้องการกำจัดสตาลินแต่ฮิตเลอร์ขัด

ชาวเยอรมันใช้อาสาสมัครชาวรัสเซียให้ทำงานครัว ขับรถ และงานประเภทนี้เท่านั้น ไม่เคยให้ไปสู้รบเลย จนกระทั่งเยอรมนีพ่ายแพ้ในสงคราม

ในระหว่างสงคราม สตาลินหาหนทางให้ได้ชัยชนะหลายประการ มีการฟื้นฟูธรรมเนียมอย่างเก่าและอ้อมข้อมกับคริสตจักรออร์ทอดอกซ์ สตาลินขอให้ทหารโซเวียตต่อสู้เพื่อปิดกั้นโดยพื้นฟูศรุตบรรดาศักดิ์ การเคารพตามลำดับชั้น เครื่องอิสริยาภรณ์เพื่อเชิดชูเกียรติ และสิทธิพิเศษแก่กองทัพ บรรยากาศอบอุ่นไปด้วยโอพลิงชาตินิยมที่รุนแรง ในวันครบรอบการปฏิวัติโลกของบอลเชวิกปีที่ 25 ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1942 ผู้นำโซเวียตปราศรัยเรื่องความเป็นปึกแผ่นของชาวสลาฟ แทนที่จะเรียกร้องให้ทำการปฏิวัติโลก สตาลินต้องการให้ประเทศภาคีตะวันตกมั่นใจว่าสหภาพโซเวียตละทิ้งอุดมการณ์ปฏิวัติโลก จึงยุบโคมิินเทอร์นใน ค.ศ. 1943 และมอบรางวัลแก่ผู้สืบนิกายออร์ทอดอกซ์ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดี ด้วยการฟื้นฟูสังฆมณฑล (patriarchate) ขึ้น และดูแลให้สภาสงฆ์เลือกสังฆราชแห่งนครหลวงขึ้น สังฆราชเซอร์เกประกาศยกย่องเชิดชูสตาลิน ยังผลให้มวลหมู่ชาวคริสต์ร่วมต่อต้านเยอรมนีอย่างเต็มที่

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1942 สัมพันธไมตรีระหว่างโซเวียตกับประเทศภาคีพันธมิตรดำเนินไปด้วยดี โซเวียตได้รับความช่วยเหลือจากโครงการให้ยืม-เช่า ที่ซัดแยังมีเพียงเรื่องการเปิดแนวรบที่สอง และเรื่องโปแลนด์ สตาลินพยายามรบเร้าให้ประเทศภาคีตะวันตกบุกข้ามช่องแคบเข้ามาช่วยให้รัสเซียได้ผ่อนคลายลงบ้าง ซึ่งฝ่ายพันธมิตรตะวันตกพอใจโดยเปิดแนวรบด้านแอฟริกาเหนือในเดือนพฤศจิกายน สตาลินขอให้ประเทศตะวันตกรับรองพรมแดนโซเวียตตามที่ปรากฏในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1941 อังกฤษและสหรัฐอาปฎิเสธแต่ก็ตกลงยินยอมบางประการ เนื่องจากโซเวียตได้ใช้กำลังเข้ายึดดินแดนโปแลนด์ตะวันออกและรัฐบอลติก

เยอรมันถูกรบเป็นครั้งสุดท้ายในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1943 ที่เคอร์กส์ กองทัพแดงกระหน่ำตีไม่ยั้งจนสามารถย่นกำลังทัพเยอรมันกลับไปทางตะวันตกได้ หลังสมรภูมिरบที่สตาลินกราดแล้ว โซเวียตได้เป็นฝ่ายถูกรบในที่ทุกแห่งและภายหลังการขับเคี่ยวต่อสู้อย่างหนักก็ประสบชัยชนะในที่สุด ในฤดูร้อน ค.ศ. 1944

ฝ่ายประเทศภาคีพันธมิตรตะวันตก ก็สามารถเอาชนะศึกหน้าได้ในยุทธภูมิตูทุกแห่งเช่นกัน และเริ่มระแวงแคลงใจกันเองเพราะทั้งโซเวียตและประเทศตะวันตกต่างเกรงว่าอีกฝ่ายจะทำสัญญาสันติภาพแยก สตาลินเปลี่ยนท่าทีที่มีต่อประเทศพันธมิตรตะวันตก ภายหลังจากที่ทัพรัสเซียรุกคืบหน้าเข้ายึดครองดินแดนยุโรปตะวันออกและเยอรมนี สตาลินอ้างเอาการแก้แค้นเยอรมนีและการประกันความปลอดภัยจากการโจมตีของเยอรมนีในอนาคตขึ้นบัง

หน้า เพื่อสร้างวงรัฐบาลบริหารทางตะวันตกขึ้น และขยายลัทธิคอมมิวนิสต์เข้าสู่ยุโรป ประเทศพันธมิตรตะวันตกมีสภาพอ่อนล้าเกินกว่าจะจัดการกับสตาลินได้ เมื่อประเทศพันธมิตรตะวันตกไม่สามารถเปิดแนวรบที่ 2 ตามที่สตาลินต้องการได้ โซเวียตดำเนินการตั้งรับเพื่อรักษาพรมแดนด้วยการจัดตั้งระบบคอมมิวนิสต์และการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ สตาลินยึดคูแครงคืนจากเช็กโกสโลวะเกีย แม้ว่าโซเวียตจะเข้าร่วมองค์การสหประชาชาติ แต่สตาลินก็ไม่ยอมรับอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบตะวันตก และไม่ให้ความร่วมมือตกลงอย่างง่าย ๆ ยิ่งโซเวียตรุกคืบเข้าแดนตะวันตกได้ไกลเท่าใด สตาลินจะบรรลุจุดหมายได้ยิ่งขึ้นเท่านั้น ขณะที่พันธมิตรตะวันตกขัดแย้งแตกแยกและสับสน และไม่เห็นความจริง โซเวียตได้ถือโอกาสทำแต้มได้มากที่สุด

สัมพันธมิตรตะวันตกมีปัญหาสำคัญคือเรื่องโปแลนด์ ในราวเดือนเมษายน ค.ศ. 1943 เยอรมนีพบศพทหารชาวโปแลนด์หลายพันคนในเขตป่ากาคินใกล้กับสมิเลนส์ โซเวียตกล่าวหาว่านาซีเป็นมือสังหาร แต่หลักฐานบ่งชี้ว่าเป็นฝีมือของฝ่ายรักษาความมั่นคงโซเวียต ตั้งแต่ราว ค.ศ. 1940 รัฐบาลพลัดถิ่นโปแลนด์เรียกร้องให้สหประชาชาติดำเนินการสอบสวน โซเวียตตัดสัมพันธ์กับรัฐบาลโปแลนด์ สัมพันธภาพระหว่างโซเวียตและโปแลนด์ในระหว่างสงครามยุติลง

ที่ประชุมณเมืองเตหะราน ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1943 เซอร์วิลสันขอให้ใช้เส้นแบ่งเขตเคอร์ซัน (Curzon line) กำหนดพรมแดนโปแลนด์ทางด้านตะวันออกให้ชัดเจนดินแดนทางตะวันตกที่สูญเสียไป โดยตั้งส่วนของเยอรมนีมาชดเชย สตาลินตกลงทันทีและเสนอให้ใช้เส้นแบ่งเขตไอเดอ-เนอส์เป็นพรมแดนตะวันตก ซึ่งขยับโปแลนด์ให้เขยื้อนไปทางตะวันตก เซอร์วิลสันชักชวนรัฐบาลโปแลนด์ลอนดอนให้ยอมรับข้อต่อรองนี้ แต่เมื่อสตาลินสลาส มิโกลาจซิก (S. Mikolajczyk) ผู้นำรัฐบาลโปแลนด์พลัดถิ่นคนใหม่เดินทางไปมอสโก ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1944 สหภาพโซเวียตได้ให้การรับรองคณะกรรมการลับลิ้นเพื่ออิสรภาพแห่งโปแลนด์ ซึ่งนิยมคอมมิวนิสต์ไปเรียบร้อยแล้ว ในเดือนสิงหาคม กองทัพแดงที่ตั้งมั่นอยู่ที่ปราการ เคลื่อนข้ามแม่น้ำวิสตุลาเข้าใกล้กรุงวอร์ซอว์ กองกำลังโปแลนด์จัดตั้งแนวร่วมกับรัฐบาลพลัดถิ่นที่ลอนดอนก่อนการลุกฮือขึ้นต่อสู้ นาซี โศกนาฏกรรมครั้งสำคัญของชาติโปแลนด์อีก กองทัพโซเวียตนิ่งเฉยปล่อยให้นาซีเยอรมันทำลายแกนกำลังชาวโปแลนด์ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์และเป็นอุปสรรคต่อการเข้ายึดครองโปแลนด์ของโซเวียต จากนั้นทัพโซเวียตจึงค่อยบุกเข้าขับไล่ชาวยิวออกจากกรุงวอร์ซอว์ คณะกรรมการอิสรภาพคอมมิวนิสต์โปแลนด์จัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติโปแลนด์ขึ้น

ความขัดแย้งเรื่องการเปิดแนวรบที่ 2 เป็นเหตุให้ไมตรีกับฝ่ายสัมพันธมิตร
ราวฉาน ที่ประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศที่มอสโกในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1943 โซเวียตให้
ประเทศตะวันตกรับประกันว่าจะบุกฝรั่งเศสในฤดูใบไม้ผลิที่จะถึง ที่ประชุมเมืองเตหะรานใน
เดือนพฤศจิกายน สตาลินคัดค้านเซอร์ซิลที่เสนอให้บุกบอลข่านเพราะต้องการกันมิให้โซเวียต
ขยายอิทธิพลเข้าสู่อาณาเขตนี้ สหรัฐฯสนับสนุนให้บุกฝรั่งเศส สตาลินอาศัยที่รูสเวลท์และเซอร์
ซิลขัดแย้งกันเนื่องจากทั้งสองมีบุคลิกและทัศนคติที่แตกต่างกันหาประโยชน์ได้สำเร็จ การยกพล
บุกฝรั่งเศสทางฝั่งนอร์ม็องดีช่วยให้โซเวียตคลายความวิตกกังวลเรื่องที่น่าซีและประเทศตะวัน
ตกจะทำสนธิสัญญาสันติภาพแยกและยุติสงครามเร็วเกินไป พันมิตรยกพลขึ้นบก บุกฝรั่งเศส
ที่นอร์ม็องดีในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1944

ขณะที่กองทัพโซเวียตตีเข้าสู่โปแลนด์และบอลข่าน เซอร์ซิลได้พยายามขยาย
ปริมาณพลเขตอิทธิพลของอังกฤษภายหลังสงคราม รูสเวลท์ประณามการกระทำดังกล่าว ใน
เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1944 เซอร์ซิลเสนอรูปแบบการจัดอิทธิพลในยุโรปตะวันออกให้แก่
โซเวียตมีอิทธิพลในรูเมเนียและบัลแกเรีย ร้อยละ 90 อังกฤษได้คุมกรีซเช่นกัน ให้แบ่งยูโกส
ลาเวียและยังการกันครองประเทศละครั้ง แต่ข้อเสนอนี้ไม่มีความหมาย เพราะโซเวียตยึดครอง
และควบคุมดินแดนดังกล่าวไว้หมดแล้ว

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 รัฐบาลทั้งสาม คือ รูสเวลท์ เซอร์ซิล และ
สตาลิน พบปะกันที่ยัลต้าในแหลมไครเมีย เพื่อเตรียมการสำหรับเหตุการณ์หลังสงคราม ขณะ
นั้นทัพสัมพันธมิตรประจำอยู่ตามแนวชายแดนและภายในเขตแดนเยอรมัน เรื่องโปแลนด์ซึ่ง
กองทัพแดงควบคุมดินแดนส่วนใหญ่ไว้ได้นั้น ต้องอาศัยประเทศตะวันตกร่วมมือกันอย่างมั่น
คง จึงจะช่วยชาวโปแลนด์แตกได้ รูสเวลท์เองต้องการให้รัสเซียร่วมมือต่อไปในภายหลัง
เมื่อสตาลินยืนยันให้แนวเคอร์สันเป็นพรมแดนตะวันออก ให้โปแลนด์ได้ครองดินแดนทาง
ตอนเหนือและโวล์ทางตะวันตก และบ่อน้ำมันที่กาลิเซียเพื่อชดเชย พันมิตรจึงตกลง ส่วน
พรมแดนทางตะวันตกให้ยึดแนวโอเดอร์-เนอริส จนกว่าจะมีการประชุมสัญญาสันติภาพ ชาว
เยอรมันกว่าเจ็ดล้านคนถูกขับออกจากโปแลนด์ นอกจากนั้นสตาลินยังยืนยันให้ประเทศตะวัน
ตกปฏิเสธรัฐบาลโปแลนด์ลอนดอนและให้การรับรองคณะกรรมาธิการลับลึนว่าเป็นรัฐบาลโป
ฝ่ายสัมพันธมิตรตกลงรับรองรัฐบาลชั่วคราวโดยกำหนดให้มีการเลือกตั้งเสรีโดยเร็วที่สุด โป
แลนด์จึงยังคงอยู่ใต้อิทธิพลของโซเวียต

ส่วนเรื่องเยอรมนีนั้น มีการเสนอให้ขจัดลัทธินาซีและลัทธิตหารและเข้ายึด
ครองดินแดนเยอรมัน ฝรั่งเศสจะยึดครองภาคตะวันตก โซเวียตได้ค่าปฏิกรรมสงครามราว 20

พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ซึ่งเป็นเพียงครึ่งหนึ่งของที่เรียกร้อง พันธมิตรได้ลือชือออกเสียงลงมติในสหประชาชาติและตกลงอนุญาตให้โซเวียตเข้าสู่สงครามในภาคตะวันออกไกล โซเวียตได้รับประโยชน์ในที่ประชุมยัลต้า เพราะฐานะอันแข็งแกร่งของกองทัพแดง และการต่อรองอย่างสุขุมรอบคอบ นอกจากนี้ประเทศตะวันตกมีสภาพที่ไม่มั่นคงนัก เพราะสถานการณ์สงครามขณะนั้น

กองทัพพันธมิตรคืบหน้าอย่างรวดเร็ว ภายหลังการประชุมที่ยัลต้า กองทัพแดงยাত্রาถึงซังการีและออสเตรเลียส่วนใหญ่ และข้ามแม่น้ำโอเดอร์ ทศสหรัฐฯ ข้ามแม่น้ำไรน์ กองทัพนาซีไม่สามารถต้านทานได้ อังกฤษพยายามสนับสนุนสหรัฐฯ ให้ยึดครองเบอร์ลิน แต่ นายพลไอเซนฮาวร์ ซึ่งหยุดทัพที่แม่น้ำเอลแบ็กกลับตกลงได้เข้าตีป้อมสำคัญในบาวาเรีย จอมพลซูกอฟ (Marshal Zhukov) บุกเบอร์ลินในวันที่ 17 เมษายน พบกับทศสหรัฐฯ ที่เอลเบในวันที่ 25 ขณะที่กองทัพแดงโจมตีเบอร์ลิน ฮิตเลอร์ได้กระทำอัตวินิบาตกรรม ผู้ได้บังคับบัญชาของเขายอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไขในวันที่ 8 พฤษภาคม ค.ศ. 1945³⁹

ในสงครามภาคตะวันออกไกล สหรัฐฯ พยายามดึงสหภาพโซเวียตเข้าร่วมทำสงครามต่อต้านญี่ปุ่นด้วย แต่สตาลินได้รีรอจนมองเห็นทางชนะในยุโรปแล้ว รัสเซียตกลงสัญญาความเป็นกลางกับญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1941 เพื่อเทกำลังจากโซเวียตมาต้านทานเยอรมนีที่มอสโกและสตาลินกราด สตาลินไม่เคยเชื่อใจญี่ปุ่น จึงยังคงทิ้งกำลังจำนวนมากพอควรไว้ประจำที่ภาคตะวันออกไกล ปลาย ค.ศ. 1943 สตาลินแสดงนัยให้สหรัฐฯ ได้เข้าใจว่าโซเวียตจะเข้าร่วมสงครามภาคพื้นแปซิฟิกทันทีที่เยอรมนียอมจำนน รัสเซียขอให้สตาลินมั่นใจว่า รัสเซียจะได้ดินแดนที่สูญเสียแก่ญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 1905 คืน ผู้นำทหารสหรัฐฯ เสนอการฉีกเงื่อนไขก่อนการประชุมที่ยัลต้าว่าสหรัฐฯ จะต้องเสียเวลาสู้รบกับญี่ปุ่นนานถึง 18 เดือน และต้องเสียกำลังคนนับล้าน ถ้ารัสเซียไม่ร่วมรบด้วย แม้ว่าเยอรมนีจะจำนนแล้วก็ตาม รัสเซียจึงยอมรับข้อเรียกร้องของสตาลินเรื่องจีนและขอให้เจียงไคเช็คตกลงยินยอมด้วย

สตาลินเพิกถอนสัญญาเป็นกลางกับญี่ปุ่นในเดือนเมษายน ค.ศ. 1945 ในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1945 หลังจากที่เยอรมนียอมแพ้ รัสเซียได้เคลื่อนทัพไปสู่สงครามภาคตะวันออกไกล สองวันหลังจากที่สหรัฐฯ ทิ้งระเบิดปรมาณูถล่มเมืองฮิโรชิมา โซเวียตก็ได้ประกาศสงครามกับญี่ปุ่น สตาลินเอ่ยแก่กั๊วว่า "เราอรวันนี้มาสี่สิบปีแล้ว" คือนับตั้งแต่ญี่ปุ่นบุกโจมตีขณะรัสเซียใน ค.ศ. 1904-5 ที่พรัสเซีย ยังคงรุดหน้าต่อไป แม้ว่าญี่ปุ่นจะยอมแพ้แล้วในวันที่ 14 สิงหาคม เพื่อรวมเกาหลี สะคะรินใต้ ไคเรน หมู่เกาะคูริลและปอร์ตอาเธอร์ เข้าไว้ในครอบครอง โดยไม่ต้องทำสงครามอย่างจริงจังเลยโซเวียตอ้างว่าการบุกแมนจูเรียทำ

ให้ผู้ป้อนยอมแพ้ ไม่ใช่เพราะระเบิดปรมาณู และทำให้คอมมิวนิสต์จีนได้ชัยชนะในเวลาต่อมา รัสเซียได้ประโยชน์มากมายจากการเข้าร่วมรบเพียงหนึ่งสัปดาห์ นายพลแมคอาเธอร์จึงปฏิเสธเมื่อโซเวียตขอเข้ายึดญี่ปุ่นด้วย

โซเวียตได้ประโยชน์มากมายในสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ค.ศ. 1939 โซเวียตผนวกดินแดน 193,000 ตารางไมล์และประชากรราว 60 ล้านคน ได้แก่ บอลติก โปแลนด์ ตะวันออก เบสซาราเบีย บูโกวินาเหนือ คาเรเลียตะวันออก คาร์ปาโธ-อูเครน ปรัสเซีย ตะวันออกเฉียงเหนือและดินแดนในภาคตะวันออกไกล แต่โซเวียตก็ต้องประสบความเสียหายอย่างมหาศาลทีเดียว คือสูญเสียพลเมืองราว 20 ล้านคนและกว่า 25 ล้านคนไว้ที่อยู่อาศัย รัสเซียทางตะวันตกในเขตยุโรปเสียหายอย่างหนัก อย่างไรก็ดี สหภาพโซเวียตได้ก้าวล่วงพ้นจากสภาพสงครามสู่ความเป็นประเทศอภิมหาอำนาจโดยอาศัยกำลังคนและเศรษฐกิจอย่างเต็มอัตรา

ช่วงปลายสมัยสตาลิน

ภายหลังสงคราม ประเทศอำนาจพันธมิตรทั้งสามดำเนินการตกลงสันติภาพที่ประชุมคัมบาร์ตันโอ๊ก เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1944 ตกลงจัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นที่ประชุมยัลต้าในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 ยอมให้สาธารณรัฐปกครองตนเองของโซเวียต (รัสเซียขาวและอูเครน) ออกเสียงได้ และพิจารณาการใช้สิทธิยับยั้งของคณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติ โซเวียตจะขัดขวางมาตรการซึ่งตกลงโดยเสียงข้างมากแล้วได้และกรณีที่โซเวียตไม่ได้เสียงข้างมากด้วย ที่ประชุมสหประชาชาติที่ซานฟรานซิสโกในเดือนเมษายน ค.ศ. 1945 และที่ปอตสדםในเดือนกรกฎาคม มีสัญญาณบ่งบอกว่าพันธมิตรสมัยสงครามแตกกัน สหประชาชาติกลายเป็นเครื่องมือโฆษณาอุดมการณ์ของโซเวียต โซเวียตแสดงท่าทีเป็นปฏิปักษ์ต่อพันธมิตรเดิม คุกคามด้วยสำนักแห่งอำนาจแท้จริง และอาศัยประโยชน์จากสถานการณ์กำหนดแนวทางสู่ความสำเร็จได้

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1945-1948 โซเวียตเข้าควบคุมประเทศยุโรปตะวันออก โดยใช้ "กลุ่มก้าวหน้า" คือรัฐบาลนิยมโซเวียต เพื่อต้านการรุกรานของเยอรมนี เอกสารโซเวียตระบุว่ารัฐบาลคอมมิวนิสต์เกิดจากการปฏิบัติของคนพื้นเมืองที่ต่อต้านขุนนางและนายทุนที่ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบ โซเวียตต้องการใช้ทรัพยากรของประเทศยุโรปตะวันออก มาสร้างเศรษฐกิจของโซเวียต นอกจากนี้ การยึดครองยุโรปตะวันออกจะช่วยให้โซเวียตมีบทบาทอิทธิพลเหนือเหตุการณ์ในยุโรปภาคกลางได้

โซเวียตมีกติกโบายควบคุมประเทศยุโรปตะวันออกหลายประการ แต่ก็คล้ายคลึงกันโดยทั่วไปยกเว้นแต่ยูโกสลาเวีย กล่าวคือกองทัพแดงเข้ายึดประเทศ (เว็นเช็กโกสโลวะเกียและยูโกสลาเวีย) พรรคคอมมิวนิสต์ตั้งมั่นแข็งแกร่งขึ้น ผู้นำส่วนใหญ่จะเคยผ่านการฝึกฝนจากโซเวียตรุสเซียและยอมขึ้นต่ออำนาจมอสโก เช่นเดียวกับที่ให้พวกนิยมคอมมิวนิสต์ดำรงตำแหน่งสำคัญในกองทัพ กรมตำรวจ และสำนักสื่อสารและสนเทศ ต่อจากนั้น มีการจัดตั้งรัฐบาลผสมนิยมประชาธิปไตยต่อต้านฟาสซิสต์ขึ้น โซเวียตใช้ เอ็นเควีดี จัดการกับปฏิปักษ์ทางการเมือง ตั้งข้อหากลุ่มอนุรักษ์นิยมว่าร่วมมือกับนาซีแล้วปราบปรามกำจัดไป บังคับกลุ่มสังคมนิยมให้ร่วมมือด้วย คอมมิวนิสต์จะควบคุมกลุ่มแรงงาน การเลือกตั้งภายในประเทศจะยังไม่เกิดขึ้นจนกว่าพรรคคอมมิวนิสต์จะแน่ใจว่าชนะอย่างแน่นอนแล้ว

ประเทศโปแลนด์มีความสำคัญต่อการที่โซเวียตเข้าไปมีอิทธิพลเหนือยุโรปตะวันตก โปแลนด์ตกอยู่ภายใต้อำนาจของโซเวียตในระหว่างสงคราม เมื่อกองทัพแดงเข้ายึดโปแลนด์ คณะกรรมาธิการลับสินเป็นแกนจัดตั้งรัฐบาล โดยให้กลุ่มสังคมนิยมร่วมมือด้วย มิโกลาซชิกผู้นำไปพลัดถิ่นที่ลอนดอนไม่มีกำลังต่อต้านคอมมิวนิสต์ กลุ่มชาวนาชาวยุโรปนิยมประชาธิปไตยและอนุรักษ์นิยมชอบมิโคลาซชิกแต่กลัวตำรวจ ใน ค.ศ. 1942 ตำรวจจัดการให้มีการเลือกตั้ง กลุ่มฝ่ายซ้ายได้ชัยชนะ มิโคลาซชิกต้องลี้ภัย

ในเช็กโกสโลวะเกีย -ซึ่งมีความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมและนิยมประชาธิปไตยนั้น ได้เกิดเหตุการณ์ที่แตกต่างออกไปแต่ปรากฏผลคล้ายคลึงกับโปแลนด์ ในตอนแรกกลุ่มคอมมิวนิสต์ชนะการเลือกตั้งในค.ศ.1946 ได้เสียงถึงร้อยละ 38 และได้ประจำกระทรวงสำคัญหลายกระทรวง เอ็ดวาร์ด เบนเนส (Eduard Benes) หัวหน้านิยมประชาธิปไตยได้เป็นประธานาธิบดีและมีความสัมพันธ์อันดีกับโซเวียต แต่สตาลินทนเรื่องหลักประชาธิปไตยเป็นที่นิยมแพร่หลายในดินแดนติดกับรัสเซียไม่ได้ ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 กลุ่มประชาธิปไตยบีบให้รัฐมนตรีมหาดไทยซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ลาออก กลุ่มคอมมิวนิสต์อาศัยแรงงานติดอาวุธและกองทัพแดงที่ตั้งประชิดชายแดนอยู่นั้นเข้ายึดอำนาจและบังคับเบนเนสให้ลาออก คลีเมนต์ กอทวอลด์ (Klement Gottwald) สถาปนาระบบคอมมิวนิสต์ขึ้นต่อมอสโก

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศคอมมิวนิสต์ตะวันตกและโซเวียตดึงเครียด เมื่อโซเวียตขยายอำนาจเข้าสู่ยุโรปตะวันออก และมีความขัดแย้งเรื่องเยอรมนี พันธมิตรตะวันตกตกลงกันว่าจะยึดครองเยอรมนีไว้ชั่วระยะหนึ่งเพื่อให้แน่ใจว่าจัดลัทธินาซีได้หมดและไม่ให้เยอรมนีเป็นภัยคุกคามสันติภาพได้อีก มีความตกลงใน ค.ศ.1945 ให้ออสเตรียเป็นรัฐอิสระ ยกแดนตะวันออกของเยอรมันให้แก่โปแลนด์ ชดเชยดินแดนที่เสียไปให้กับรัสเซีย ยก

โคนิสเบอร์กให้รัสเซีย และแบ่งเยอรมันที่เหลือออกเป็นสี่เขต ให้สี่ประเทศ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตรัสเซียแยกกันปกครอง เบอร์ลินซึ่งตั้งอยู่ในเขตยึดครองของโซเวียตให้สี่ประเทศร่วมกันปกครองโดยผ่านทางคณะกรรมการประสานงานเพื่อเอกภาพทางเศรษฐกิจ การเมืองและเพื่อค่าปฏิกรรมสงคราม ในการประชุมที่ปอตสดัม ในเดือนกรกฎาคมมีความขัดแย้งอย่างมากมาเกิดขึ้นระหว่างพันธมิตรตะวันตกและโซเวียต ประธานาธิบดีแฮร์รี เอส. ทรูแมน เข้าทำหน้าที่แทนรูสเวลท์ผู้ถึงอสัญกรรม นายเอเนสต์ เบวินทำหน้าที่แทนเชอร์ชิล ทั้งสองวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของโซเวียตในยุโรปตะวันออกกว่าเป็นการละเมิดข้อตกลงที่ยัลต้า เมื่อศัตรูร่วมหมดไป ก็เหลือโซเวียตเพียงชนิดเดียวที่เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างประเทศอำนาจตะวันตกกับโซเวียตไว้ สตาลินเป็นโรคกลัวพวกผิวขาวและหวาดระแวงอย่างมาก ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1945 สตาลินยุติโครงการให้ยิม-เช่าและปฏิเสธสินเชื่อของสหรัฐฯ ภายหลังสงคราม ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 สตาลินกล่าวปราศรัยต่อต้านจักรวรรดินิยม ต่าหนิจักรวรรดินิยมตะวันตกเรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 และคาดการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตะวันตกกับโซเวียตในอนาคตเป็นด้านลบ เดือนถัดมา เชอร์ชิลกล่าวปราศรัยเรื่อง "ม่านเหล็ก" ที่เมืองฟุลตัน มลรัฐมิสซูรี นักประวัติศาสตร์ตะวันตกถือเป็นการประกาศสงครามเย็นและโลกได้แบ่งออกเป็นสองค่าย

การต่อสู้ครั้งแรกของสงครามเย็นคือในวิกฤตการณ์อิหร่าน กองทัพพันธมิตรเข้ายึดอิหร่านในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อพิทักษ์เส้นทางขนส่งเสบียงไปสหภาพโซเวียต ซึ่งจะดอนกำลังออกเมื่อบรรลุจุดประสงค์แล้ว แต่โซเวียตไม่ยอมดอนกำลังกลับเพราะต้องการป้องกันแหล่งน้ำมันที่บากู ขณะเดียวกันโซเวียตประจำกำลังไว้ทางตอนเหนือและสนับสนุนขบวนการคอมมิวนิสต์เพื่อการปกครองตนเอง อิหร่านอุทธรณ์ต่อสหประชาชาติกล่าวหาโซเวียตว่าแทรกแซงกิจการภายในของอิหร่าน สหรัฐฯ และอังกฤษสนับสนุนอิหร่านในสภาพความมั่นคง โซเวียตพยายามใช้สิทธิคัดค้าน แต่ในที่สุดก็ยอมลงนามในความตกลงกับอิหร่านเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำมันร่วมกันและยอมถอนทหารไปอย่างไม่มีใครเต็มใจ อิหร่านปราบปรามพวกที่ต้องการแยกดินแดนทางตอนเหนือภายหลังจากกองทัพแดงถอนกลับ และสภาได้ปฏิเสธสนธิสัญญาอิหร่าน-โซเวียต

ทางภาคตะวันออกของเมดิเตอร์เรเนียน โซเวียตขอคาร์ (Kars) และอาร์ดาฮาน (Ardahan) ซึ่งเคยเป็นของรัสเซียตั้งแต่ค.ศ.1878-1918 คินและตั้งฐานทัพไว้ที่ช่องแคบตุรกี โซเวียตยกกำลังยันเขตพรมแดนตุรกีและสร้างสงครามประสาทขึ้น ในกรีซ มีขบวนการกองโจรคอมมิวนิสต์ต่อต้านรัฐบาลอนุรักษ์นิยมซึ่งอังกฤษสนับสนุน โซเวียต ยูโกสลาเวีย

และบัลแกเรีย สนับสนุนกองโจร สตาลินหวังจะเข้าครองดินแดนที่อังกฤษยึดจากกรีซ เพราะ
รูสเวลท์เคยกล่าวไว้ที่ยัลต้าว่าสหรัฐฯจะถอนกำลังออกจากยุโรปภายในเวลาสองปี แต่ต่อมาใน
เดือนมีนาคม ค.ศ.1947 ประธานาธิบดีทรูแมนกลับสัญญาต่อกรีซว่าจะสนับสนุนทางด้าน
เศรษฐกิจและการทหาร หลักการทรูแมน (Truman doctrine) หมายถึงสหรัฐฯเริ่มเอาธุระกับ
กิจการของยุโรปต่อไป ไม่ใช่นโยบายอยู่ตามลำพังแบบเก่า ซึ่งหมายเหตุการณ์ต่อสู้ระหว่าง
ประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ได้ โซเวียตประณามการกระทำของสหรัฐฯว่าขัดต่อหลักการสห
ประชาชาติและสร้าง“ฉากควันอำพรางการขยายอำนาจ” ต่อมาความยุ่งยากลำบากทาง
เศรษฐกิจของโลกภายหลังสงครามเป็นปัจจัยให้คอมมิวนิสต์อาศัยทำการโฆษณาชวนเชื่อได้
เป็นอย่างดี สหรัฐฯประกาศให้ความช่วยเหลือทางการทหารและเศรษฐกิจแก่ประเทศที่ประสบ
ความยุ่งยากในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1947 รัฐบาลยุโรปทั้งหมดเข้าร่วมโครงการมาร์แชล สตาลิน
ห้ามประเทศยุโรปตะวันออกเข้าร่วมโครงการมาร์แชลโดยประณามว่าโครงการนี้แอบแฝงลัทธิ
จักรวรรดินิยมอเมริกันเอาไว้ ในเดือนกรกฎาคม จอร์จ เคนันผู้เชี่ยวชาญพิเศษเรื่องโซเวียต
เสนอให้ตีวงล้อมสหภาพโซเวียตโดยการสนับสนุนให้ประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบรัสเซียมีความ
มั่นคงแข็งแรง จนกว่าผู้นำรัสเซียจะละทิ้งแผนการครองโลก⁴⁰

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1947 โซเวียตตั้งสำนักข่าวสารคอมมิวนิสต์
(Communist Information Bureau-Cominform) ขึ้นที่เบลเกรดเพื่อประสานงานกับ
คอมมิวนิสต์ในฝรั่งเศส อิตาลี และยุโรปตะวันออก ในวันที่คล้ายวันสถาปนา ชดานอฟเสนอให้
ยุติความร่วมมือระหว่างสหภาพโซเวียตกับประเทศพันธมิตรตะวันตกและกล่าวถึงเรื่องการ
แบ่งค่ายการเมืองของโลกออกเป็นสองค่ายใหญ่คือจักรวรรดินิยม(ตะวันตก)และประชาธิปไตย
(โซเวียต) และว่าการอยู่ร่วมกันของสองค่ายใหญ่นี้เป็นไปไม่ได้ พร้อมกับเตือนว่าสหรัฐฯ
มีแผนการคุกคามโดยสร้างฐานทัพไว้รอบดินแดนรัสเซีย ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 เชค
โกสโลวะเกียมีรัฐประหารเกิดขึ้น และฝ่ายคอมมิวนิสต์ยึดอำนาจได้ ในต้นปีนั้นมีการกำหนด
เขตปกครองในเยอรมนีและปฏิรูปกระแสเงินตรา ในเดือนมิถุนายน สตาลินตัดเส้นทางติดต่อ
ต่อเชื่อมโยงเขตปกครองของประเทศตะวันตกกับนครเบอร์ลิน การปิดล้อมเบอร์ลินเป็นวิกฤต
การณ์ที่สร้างความตึงเครียดอย่างยิ่ง พันธมิตรทางออกได้โดยสหรัฐฯใช้เครื่องบินลำเลียง
เสบียงมาส่งในเขตปกครองของตะวันตกในเบอร์ลินตะวันตกได้ สตาลินจึงยกเลิกการปิดล้อม
ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1949 การปิดล้อมกินเวลานาน 9 เดือน ประเทศที่ยึดครองเยอรมนี
ต่างจัดระบอบการปกครองของเขตที่ตนปกครองอยู่ ประเทศตะวันตกร่วมจัดตั้งสหพันธ์สา
ธารณรัฐ เขตตะวันออกจัดตั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมันโดยเป็นรัฐบาลบริหารของโซเวียต

วิกฤตการณ์เบอร์ลินเป็นเหตุให้ประเทศตะวันตกและสหรัฐอเมริการ่วมกันจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือขึ้น (North Atlantic Treaty Organization-NATO) เพื่อวางระบบความปลอดภัยร่วมกันรับมือกับสหภาพโซเวียตด้วยทัพอยุโรปร่วมกันและอาวุธปรมาณู

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1948 สตาลินขับพรรคคอมมิวนิสต์ยูโกสลาเวียออกจากโคมิโนฟอร์ม(ซึ่งย้ายที่ตั้งจากเบลเกรดไปบูคาเรส) คอมมิวนิสต์ตะวันออกจึงแตกแยก ตีโต้ผู้นำยูโกสลาเวียเคยจงรักภักดีต่อโซเวียต แต่ต่อมาตีโต้ดำเนินนโยบายอย่างอิสระและควบคุมพรรคและรัฐอย่างเข้มงวด โซเวียตตั้งข้อกล่าวหาว่ายูโกสลาเวียให้ร้ายกองทัพแดงและโซเวียตและหันเหออกจากแนวลัทธิมาร์กซ์-เลนิน เนื่องหลังการตั้งข้อกล่าวหาตีโต้ได้เข้าคุมอัลบาเนียโดยหวังเป็นผู้นำสหพันธรัฐบอลข่าน ซึ่งจะเป็นภัยต่ออำนาจของโซเวียตเหนือดินแดนในคาบสมุทรบอลข่านนี้ สตาลินจึงพยายามกำจัดตีโต้โดยสั่งให้บริวารคว่ำบาตรยูโกสลาเวีย แต่ชาวยูโกสลาเวียกลับสนับสนุนตีโต้และตีโต้ได้หันไปติดต่อประเทศตะวันตก สตาลินไม่ได้ส่งกำลังทหารบุกโจมตียูโกสลาเวีย ซึ่งอาจเป็นได้ว่าสตาลินไม่ต้องการสงครามอย่างจริงจัง ตีโต้พัฒนาลัทธิคอมมิวนิสต์แห่งชาติให้แตกต่างจากของโซเวียตทั้งด้านอุดมการณ์ เศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น สตาลินจึงดำเนินการกวาดล้างพวกที่จะเป็นตีโต้ในยุโรปตะวันออกต่อไป ได้แก่ ย้ายโกมุลกาเลขาธิการใหญ่ของพรรคในโปแลนด์ในค.ศ.1949 และในรัฐบริวารอื่นๆ มีการตัดสินใจและบังคับให้สหภาพ ทำนองเดียวกับที่เกิดขึ้นในโซเวียตรัสเซียใน ค.ศ. 1937 โซเวียตได้วางข่ายอำนาจโยงใยถึยบไว้ในกองทัพ หน่วยงานทูต หน่วยงานตำรวจลับ และบริษัทร่วมหุ้นเพื่อประกันอำนาจของโซเวียตและอาศัยการตกลงสัญญาเศรษฐกิจเอาเปรียบประเทศบริวารซึ่งเป็นผู้สัญญา และก็คือสตาลินใช้อำนาจส่วนบุคคลของตนปกครองยุโรปตะวันออกแต่ผู้เดียว

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1949 จีนคอมมิวนิสต์มีชัยเหนือจีนชาตินิยม มอสโกให้ความช่วยเหลือสนับสนุนจีนคอมมิวนิสต์อย่างไม่เปิดเผยและคงความสัมพันธ์กับเจียงไคเช็คจนถึงวินาทีสุดท้าย เหมาเจ๋อตุง ผู้นำจีนคอมมิวนิสต์มีลักษณะเหมือนกับตีโต้ที่ควบคุมพรรคและประเทศของตนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จีนมีพื้นที่กว้างไพศาลเกินกว่าจะเป็นบริวารของโซเวียต สตาลินทำความตกลงกับเหมาเจ๋อตุง ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1950 ที่มอสโกทำสัญญาป้องกันร่วมกันจากการคุกคามของญี่ปุ่นและสหรัฐฯ โดยโซเวียตได้รับสิทธิพิเศษที่เมืองต่างๆ และที่มองโกเลียนอกตามเดิม จีนได้รับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจากโซเวียตบ้างเป็นการตอบแทน อย่างไรก็ตามก็ตีโซเวียตคุมจีนคอมมิวนิสต์ได้ไม่ง่ายเท่าที่เคยคุมจีนคณะชาติได้

ในช่วงปลายสมัย สตาลินดำเนินนโยบายอย่างเดิม เพียงคอยระวังไม่ให้มีความรุนแรงถึงขั้นเป็นสงครามได้ ในมลายาและอินโดจีน โซเวียตสนับสนุนขบวนการปฏิวัติจากอังกฤษและฝรั่งเศส กรณีเกาหลี สตาลินสนับสนุนเกาหลีเหนือให้บุกโจมตีเกาหลีใต้ด้วยอาวุธยุทธโปกรณ์ของโซเวียต ซึ่งสหรัฐฯและสมาชิกสหประชาชาติใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซงช่วยเหลือเกาหลีใต้เพื่อป้องกันไม่ให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ชัยชนะ ต่อมาจีนเข้าแทรกแซงเกาหลีกำลังทั้งสองฝ่ายยืนกันอยู่ และจีนได้ถืออำนาจเอกเทศเป็นอิสระจากการตัดสินใจของมอสโก สงครามครั้งนี้ เป็นการตัดสินใจพลังอำนาจของคำ อุตมการณ์ใหญ่สองฝ่าย ใน ค.ศ. 1951 สหรัฐฯตกลงสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่นตามลำพัง ญี่ปุ่นจึงกลายเป็นเสมือนหุ้นส่วนของสหรัฐฯ ในน่านน้ำแปซิฟิก สตาลินคาดการณ์เกี่ยวกับเอเชียผิวดำ ทำให้ขอบเขตอำนาจของโซเวียตถูกจำกัดและหมดโอกาสที่จะขยายอำนาจต่อไป

ในด้านการปกครองภายในหลังจากที่สงครามโลกสิ้นสุดลง ชาวรัสเซียคาดหวังว่าจะมีความเป็นอิสระมากขึ้น และมีความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่การกลับไม่เป็นเช่นนั้น สตาลินฟื้นฟูอำนาจเบ็ดเสร็จขึ้นมาใช้เพื่อปรับประเทศเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว โซเวียตดำเนินนโยบายไม่คบค้ากับประเทศตะวันตก และภายในประเทศ พรรคคอมมิวนิสต์เข้าควบคุมชีวิตของประชาชนอีกด้วยวิธีทำให้กลัว

เมื่อสงครามสิ้นสุดลง มีพลเมืองโซเวียตตกค้างอยู่ภายนอกประเทศราวห้าล้านคน ที่เป็นเชลยศึก แรงงานบังคับและพวกละทิ้งหน้าที่ราวสามล้านคนอยู่ในเขตความปกครองของประเทศตะวันตก คือในเยอรมนีเป็นส่วนใหญ่ อีกราวสองล้านอยู่ในเขตที่โซเวียตยึดครอง ในค.ศ.1947 ประเทศตะวันตกร่วมมือกันจัดส่งชาวโซเวียตเหล่านี้กลับบ้านคืนสู่ประเทศ โดยเชื่อว่าชาวโซเวียตทุกคน ยกเว้นคนทรยศและอาชญากรย่อมยินดีที่จะได้กลับบ้าน แต่ในค่ายกักกันผู้ไร้ถิ่นฐาน เจ้าหน้าที่สหรัฐฯ ต้องใช้วิธีบังคับให้ชาวโซเวียตพลัดถิ่นจำนวนมากกลับไปกับเจ้าหน้าที่โซเวียต พวกเหล่านี้พยายามอ้างว่าเป็นชาวบอลติก หรือไม่ก็โปแลนด์ หรือไม่ก็พยายามผสมกลมกลืนกับประชากรเยอรมัน หลายคนฆ่าตัวตายหรือไม่ก็หลบหนีระหว่างทางกลับประเทศ ในระหว่างค.ศ.1945-1948 ทหารโซเวียตราว 20,000 คนหลบหนีจากที่กักกัน ในค.ศ. 1947 พวกเหล่านี้ถูกส่งกลับโซเวียตเพื่อรับโทษ จนกระทั่งในค.ศ.1948 ประเทศตะวันตกจึงยกเลิกการให้ความร่วมมือจัดส่งชาวโซเวียตพลัดถิ่นกลับบ้าน

หลังสงคราม โซเวียตรณรงค์ต่อต้านสิ่งที่เรียกว่าเป็นของทุนนิยมตะวันตก ตามอุดมการณ์ ทุนนิยมตะวันตกกำลังตกอยู่ในสภาพเสื่อมถอยลงตามกาลเวลา การรณรงค์นี้เริ่มตั้งแต่เมื่อสงครามใกล้จะยุติ โดยในที่ประชุมพรรคคอมมิวนิสต์ได้ตระหนักเรื่องที่ว่า "สงคราม

กับลัทธิฟาสซิสต์ยุติลง และสงครามกับลัทธิทุนนิยมเริ่มขึ้น” ในวาระเฉลิมฉลองยี่สิบปีในชัยชนะร่วมกับชาวยุโรปทั้งหมด สตาลินกล่าวคำปราศรัยในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 ว่าลัทธิทุนนิยมยังคงอยู่ สงครามจึงเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะทุนนิยมกำลังตีวงล้อมเป็นภัยอันตรายคุกคามต่อโซเวียต ด้วยเหตุนี้สตาลินจึงถือเป็นเรื่องชอบธรรมที่จะดำเนินนโยบายเข้มงวดกวาดล้างภายในประเทศและให้ประชาชนเสียสละทางด้านเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ค.ศ.1946 ปฏิบัติการชดานอฟ (Zhdanovsh-china) เริ่มต้นขึ้น ชดานอฟเริ่มมีบทบาทตั้งแต่สมัยสงครามเสมือนเป็นทายาทของสตาลิน เป็นผู้ช่วยจัดการรณรงค์ด้านอุดมการณ์ ในค.ศ.1934 ชดานอฟประกาศต่อต้านอิทธิพลวัฒนธรรมต่างชาติ ว่าต้องกำจัดให้หมดไปจากชีวิตของชาวโซเวียต ศิลปะที่ยอมรับได้คือที่แสดงความจริงทางสังคมได้เท่านั้น ดังนั้นจึงเป็นสงครามอุดมการณ์ เพื่อแสดงว่าวัฒนธรรมสังคมนิยมเหนือชั้น โดยเฉพาะเหนือกว่าของโลกตะวันตก “บทบาทของเรา...คือโจมตีวัฒนธรรมทุนนิยมซึ่งมีมลพิษและเลวทราม” คนโซเวียตระดับมัธยมต่างพากันประณามการยอมรับอิทธิพลตะวันตกและการใช้เค้าโครงความคิดหรือที่มาจากตะวันตก ชดานอฟรณรงค์ให้ประชาชนเดินตามทางที่พรรคจัดให้เดิน พัฒนาการทางปัญญาของโซเวียตจึงหยุดชะงักลง

ชาวโซเวียตพลัดถิ่นทั้งที่เป็นทหารและพลเรือนเป็นพวกที่เคยเห็นยุโรป กลายเป็นพวกที่ก่อปัญหาให้แก่สตาลิน เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้โซเวียตแก้ไขด้วยวิธีการปราบปรามชำระล้างภายในและตัดสัมพันธ์ที่มีกับประเทศยุโรป การแยกตัวออกอยู่ตามลำพังสำหรับสตาลินนับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนโซเวียตตกต่ำลงอย่างมาก ทั้งๆที่ความสามารถทางการผลิตเพิ่มขึ้น รัฐบาลยอมรับไม่ได้ว่าการผลิตประสบความสำเร็จเฉพาะเชิงปริมาณ สตาลินไม่ยินยอมให้เศรษฐกิจของโซเวียตขึ้นกับประเทศตะวันตก และทางออกก็คือกักบริเวณประชาชนรัสเซีย

ต่อมา สตาลินแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของโซเวียตอย่างเหลือเชื่อ มีการยกย่องคุณความดีของนักวิทยาศาสตร์โซเวียต สำหรับผลงานการค้นพบทฤษฎีวิทยาศาสตร์เกือบทุกสาขา เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องพิสูจน์ให้ได้ว่ารัสเซียยืนหยัดบนขาตนเองได้ แต่สิ่งนี้กลับสะท้อนให้เห็นได้เช่นกันว่า รัสเซียมีปมด้อยเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศตะวันตกในค.ศ.1950 สตาลินกล่าวโจมตีทฤษฎีภาษาศาสตร์ของมาร์ (N. Marr) และกล่าวว่าโลกสังคมนิยมในอนาคตจะมีเพียงภาษาเดียวที่อยู่เหนือภาษาอื่น ๆ คือภาษารัสเซีย โซเวียตยกย่องโทรฟิม ลีเซนโก นักเพาะพันธ์พืชที่ไม่สำคัญเท่าใดนัก เพื่อให้เป็นผู้ประณามทฤษฎีทางพันธุกรรมของตะวันตกและประณามนักวิทยาศาสตร์โซเวียตที่ยอมรับทฤษฎีนี้ สตาลินมีความรู้สึกทางชาตินิยมแบบชิงชัง

รังเกียจและกลัวชนผิวขาวและมีความรู้สึกต่อต้านยิวด้วย เพราะเห็นว่าชาวยิวเป็นพวกทุนนิยม หัวนอกและไร้ประเทศ ขณะนั้นมีการก่อตั้งรัฐอิสราเอลและชาวยิวต้องการอพยพไปอาศัยที่นั่น สตาลินเปิดจากการรณรงค์ต่อต้านยิวขึ้น และใช้วิธีประหัตประหารอย่างโหดร้าย จะมีเว้นก็อย่างเช่นคนสำคัญ ได้แก่ ลาซาร์ กากาโนวิช (Lazar Kaganovich) ก็เพียงเพื่อพิสูจน์ว่ารัฐโซเวียตไม่ได้ต่อต้านชาวยิวเท่านั้น

โซเวียตประสบความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างร้ายแรง ในภายหลังสงครามคือสูญเสียทรัพยากรหลักของประเทศ ราวหนึ่งในสี่ส่วน และสองในสามคือทรัพยากรในเขตยึดครองของเยอรมนี ผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมต่ำกว่าระดับที่ผลิตได้ในสมัยก่อนสงครามอย่างมาก เส้นทางรถไฟเสียหายใช้การไม่ได้ สหประชาชาติให้การช่วยเหลืออังกฤษและสวีเดนให้สินเชื่อ ช่วยให้โซเวียตซ่อมแซมประเทศได้ดีขึ้น โซเวียตได้ค่าปฏิกรรมสงครามจากเยอรมนีและรัฐบริวารอีกห้ละเดิม เช่น ฟินแลนด์ ประเทศยุโรปตะวันออกซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของโซเวียตต้องจัดหาแร่ธาตุ เสบียงอาหารและเครื่องกลไกป้อนให้ เซลยศึกเยอรมันช่วยสร้างเมืองที่พังพินาศขึ้นใหม่ แต่ภาระหนักในการฟื้นฟูสภาพประเทศขึ้นใหม่ยังคงตกอยู่กับประชาชนชาวโซเวียต เมื่อโซเวียตประกาศใช้แผนพัฒนาห้าปีฉบับที่ 4 ในค.ศ. 1946 มีวัตถุประสงค์คือฟื้นฟูเศรษฐกิจสมัยหลังสงคราม โดยเน้นการผลิตอุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมเหมืองแร่ให้สร้างขึ้นใหม่ให้แล้วเสร็จสมบูรณ์ทีเดียว และให้การผลิตทางอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมสำเร็จเกินระดับการผลิตของสมัยก่อนสงคราม รัฐนำวิธีการใหม่แรงผลิตและเข้มงวดกับผู้ใช้แรงงานมาใช้อีก ดำรวจลับทางการเมืองหรือเอ็นเควีดี คุมแรงงานใช้อย่างทาสเต็มที่ และทุ่มให้งานก่อสร้างเพื่อแก้ปัญหาคารไ้ที่อาศัยตามเมืองต่าง ๆ⁴¹ ปัญหาไ้ที่อยู่อาศัยรุนแรงมากบรรดาผู้อพยพ ทหารปลดประจำการ เซลยศึกที่กลับคืนโซเวียต อดีตนักโทษและแรงงานบังคับ มาอยู่แออัดตามเมือง ชาดแคลนทั้งอาหารและบ้าน ผู้คนจำนวนมากอาศัยในกระโจมและอยู่ถ้ำนานนับปี ปัญหาการแคลนที่อยู่อาศัยยังคงมีอยู่เรื่อยมาและเป็นปัญหาสำคัญ แผนพัฒนาประเทศห้าปี บรรลุเป้าหมายทางด้านอุตสาหกรรมหนัก แต่ความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมกลับมีเป็นบางส่วน เพราะความสามารถในการฟื้นฟูสภาพอยู่ในภาคยุโรป ในช่วงสงครามมีการย้ายโรงงานอุตสาหกรรมกว่าครึ่งไปทางตะวันออกและไม่ได้ย้ายกลับทำให้เขตอุตสาหกรรมใหม่ในโซบีเรียมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น และการผลิตเครื่องอุปโภคและด้านเกษตรกรรมยังคงล้าหลังอยู่มาก มาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวโซเวียตจึงนับว่าต่ำที่สุดในยุโรป

การฟื้นฟูสภาพทางด้านเกษตรกรรมทำได้ยาก โซเวียตขาดแคลนปุ๋ยสัตว์และ
ประสพภาวะแห้งแล้งเป็นอย่างมาก อัตราการผลิตธัญพืชอยู่ที่จนถึงค.ศ.1947 ในสมัย
สงครามเกิดกรณีชาวนารุกกล้าที่นารวม ในราวค.ศ.1950 ปัญหานี้หมดไป เพราะมีการจัดระบบ
รวมในเขตชายแดนตะวันตก และมีการยุบนาารวมจากสมัยก่อนสงคราม ราว 250,000 เขตให้
เหลือเพียง 125,000 เขต ใน ค.ศ. 1948 สตาลินเริ่มโครงการปลูกป่าขนาดใหญ่ขึ้นในยูเครน
ตะวันออกเรียกว่า "โครงการฟื้นฟูธรรมชาติ" เพื่อยุติความแห้งแล้งและพายุทราย แต่ได้ผล
น้อย อย่างไรก็ตาม สตาลินจะไม่ให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมอย่างแท้จริง เพราะ
นโยบายพัฒนาประเทศเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม หรือไม่ก็เชื่อตามที่บริวารผู้หวาดเกรงอำนาจ
ของเขา รายงานให้ฟังว่าโซเวียตมีความอุดมสมบูรณ์ทางเกษตรกรรม สตาลินเองพำนักอยู่แต่
ภายใน Kremlin ไม่ออกไปที่ใด และโดยความจริงคือ ชาวนารวมยังยากจนอย่างเหลือเกินและ
ขาดแรงสนับสนุนส่งเสริมให้ผลิตให้มากขึ้นได้

อย่างไรก็ดี การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศโดยมุ่งสร้างความเจริญทางด้าน
อุตสาหกรรมเป็นหลักช่วยให้ประเทศฟื้นตัวจากสภาพสงครามได้มาก เมื่อถึง ค.ศ. 1953 สห
ภาพสังคมนิยมโซเวียตрусเซียเป็นมหาอำนาจอุตสาหกรรมอันดับสองของโลก และก้าวสู่จุด
หมายที่สตาลินฝันไว้ได้สำเร็จใน ค.ศ. 1960 คือโซเวียตสามารถผลิตเหล็กกล้าได้ 60 ล้านตัน
ถ่านหิน 500 ล้านเมตริกตัน และน้ำมัน 60 ล้านเมตริกตัน

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1952 สตาลินเรียกประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่
ที่ 19 นับเป็นการประชุมครั้งแรกในรอบ 13 ปี ที่ประชุมเห็นชอบกับแผนพัฒนาประเทศห้าปี
ฉบับที่ 5 ซึ่งวางโครงการพัฒนาทรัพยากร พลังงาน ชลประทานและอาวุธปรมาณู พรรค
คอมมิวนิสต์ในบัดนี้มิสมารถกว่าหกล้านคน เจ้าหน้าที่ระดับบนเป็นพวกอยู่ในตำแหน่งตลอด
กาลและไม่มีลักษณะของผู้ใช้แรงงานเหลืออยู่เลย สตาลินบัญชาให้นิกิต้า ครุสเชฟ ซึ่งเดิมเป็น
หัวหน้าพรรคคอมมิวนิสต์ยูเครนแก่ระเบียบพรรคและจัดการปฏิรูปพรรคเสียใหม่ จึงมีการ
ปรับหน่วยงานพรรคระดับสูงสุด ได้แก่ การจัดตั้งคณะเปรสิเดียมแห่งคณะกรรมการกลาง
ขึ้นแทนที่กรมการเมือง ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมนโยบายและการบริหารการเมืองของรัฐ และออกบู
โรซึ่งควบคุมระเบียบขององค์กรและสำนักเลขาธิการนับตั้งแต่อันเดร ชดานอฟสิ้นชีวิตลงอย่าง
ปัจจุบันทันด่วน ในค.ศ.1948 จอร์จ มาเลนกอฟ (G. Malenkov) ตูจะมีภาษีมากกว่าผู้อื่นที่
จะดำรงฐานะทายาทของสตาลิน มาเลนกอฟเป็นผู้ร่างสุนทรพจน์ฉบับสำคัญที่ปราศรัยต่อที่
ประชุมสมัชชาในงานฉลองครบรอบ 50 ปี ของสตาลินในเดือนมกราคม ค.ศ. 1952
ตำแหน่งของเขาเป็นที่หมายปอง ก่อนที่สตาลินจะถึงแก่อสัญกรรม มีการแข่งขันอย่างสุดเหวี่ยง

ภายในพรรคเพื่อช่วงชิงตำแหน่งผู้สืบทอดอำนาจต่อจากสตาลิน ในที่ประชุมสมัชชา สตาลิน กล่าวปราศรัยด้วยหัวข้อเรื่อง “ปัญหาเศรษฐกิจของลัทธิสังคมนิยมในสหภาพโซเวียตรัสเซีย” ซึ่งมีผู้เห็นว่าเป็นพินัยกรรมทางการเมือง สตาลินให้ความเห็นเรื่องช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากสังคมนิยมไปสู่คอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต เขาไม่ได้กำหนดว่าเป็นเวลาใด และเน้นเรื่องวิกฤตการณ์ทุนนิยมอย่างจริงจัง โดยทำนายว่าสงครามระหว่างรัฐทุนนิยมจะกลายเป็นยิ่งกว่าการร่วมมือกันต่อต้านโซเวียต ที่ประชุมสมัชชาสนองความคิดเห็นนี้ มาเลนกอพกล่าวเป็นนัยว่าโซเวียตจะหยุดขยายอำนาจทางการเมืองได้ต่อเมื่อนำหน้าสหรัฐอเมริกาทางด้านเทคโนโลยีทางการทหาร

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1953 หนังสือพิมพ์ปราบปรามข่าวเรื่องนายแพทย์ที่ทำหน้าที่ในเครมลิน 9 นาย ซึ่ง 6 นายที่เป็นชาวยิวได้มีส่วนพัวพันกับการกระทำผิด โดยเร่งอาการป่วยของเจ้าหน้าที่ระดับสูงของโซเวียตให้เลวลงและให้ตายเร็วขึ้น คดีนี้ชื่อว่า “แผนการของนายแพทย์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์ต่อต้านชาวยิวอย่างโหดร้ายของสตาลิน อีกประการหนึ่งนั้นเป็นไปได้ว่าโปสเกรบิเชฟ (A. Poskrebyshev) หัวหน้าคณะเลขานุการส่วนตัวผู้มียุทธศาสตร์ของสตาลินได้จัดการขึ้น เหตุการณ์นี้ดูจะเป็นเรื่องของการต่อสู้ชิงอำนาจกันระหว่างบริวารของชดานอฟเดิมซึ่งเป็นพวกชาตินิยมกับกลุ่มของมาเลนกอพและเบเรียวซึ่งนิยมวัฒนธรรมสากล⁴² ในมอสโกมีบรรยากาศของความสงสัยหวาดระแวงและความกลัว เป็นสัญญาณเตือนภัยว่าสตาลินกำลังจะดำเนินการกวาดล้างอีกแล้ว แต่เมื่อถึงวันที่ 4 มีนาคม สตาลินซึ่งทนทรมาณกับโรคหัวใจและความดันโลหิตสูงมาเป็นเวลานานก็มีอาการทรุดลงและถึงแก่อสัญกรรมในวันต่อมา มีผู้คาดเดาว่ากลุ่มมาเลนกอพ-เบเรียวที่ต้องถูกลดยศลดตำแหน่ง และอาจต้องเผชิญการทำลายล้างย่อมต้องเร่งดำเนินการให้สตาลินถึงกาลมรณะเร็วขึ้น ความตายของสตาลินเป็นการสิ้นสุดสมัยอำนาจเผด็จการโดยบุคคลที่โหดเหี้ยมทารุณที่สุดในประวัติศาสตร์โลก เมื่อเปรียบสตาลินกับฮิตเลอร์ ฮิตเลอร์ทิ้งซากปรักหักพังไว้เบื้องหลัง แต่สตาลินทิ้งรัฐอุตสาหกรรมที่ทรงพลังอำนาจไว้ให้แก่ชนรุ่นหลัง ชาวยิวเป็นหนี้สตาลิน ผู้มีความมุ่งมั่นเด็ดขาดและมีพลังของชาตนา อย่างไรก็ตาม สตาลินไม่ได้กำหนดตัวบุคคลผู้สืบทอดอำนาจต่อจากเขา ระบบการปกครองของโซเวียตเองก็ไม่เอื้อหนทางที่ชอบด้วยหลักกฎหมายให้กำหนดตัวบุคคลที่จะทำหน้าที่ผู้นำแทนได้ การต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจอย่างป่าเถื่อนจึงเกิดขึ้นอย่างเสี่ยงไม่ได้

วัฒนธรรม

ตั้งแต่ ค.ศ. 1929 สตาลินปกครองประเทศแบบดอยหลังกลับไปหารูปแบบเก่า สมัยซาร์ คือใช้ความรุนแรงเพื่อให้เกิดระเบียบวินัยและสำนึกเรื่องระดับชั้น กลุ่มแนวหน้าใน พรรค กองทัพ วงเศรษฐกิจ วิศวกร เป็นต้น เป็นคนกลุ่มใหม่ที่มีลักษณะทำที่นิสัยที่ต่างจากนัก ปฏิวัติรุ่นเก่าอย่างสิ้นเชิง หลัง ค.ศ. 1933 รัฐบาลเน้นระเบียบวินัยเพื่อให้สถาบันโซเวียตมั่นคงมากขึ้น จนถึงช่วง ค.ศ. 1934-41 เป็นช่วงสมัยที่อาจเรียกว่าโซเวียตเทอร์มิดอร์ที่หวนกลับไปหารูปแบบเก่าแต่ที่แตกต่างจากฝรั่งเศสก็คือโซเวียตมีการกวาดล้างอย่างนองเลือดด้วย

เมื่อเริ่มแผนพัฒนาห้าปีฉบับแรก รัฐบาลเริ่มทำลายระบบครอบครัว โดยกำหนดระเบียบให้สามีและภรรยาแยกกันทำงานคนละเมือง ครูคนหนึ่งบ่นเรื่องต้องแยกกันอยู่กับสามี คณะกรรมการแรงงานแนะนำให้หาสามีใหม่ ที่พักอาศัยนอกเมืองสตาลินกวาดเป็นแบบสังคมนิยมคือมีห้องเดียวสำหรับคนโสดอยู่เท่านั้น นโยบายของรัฐได้ทำให้อัตราการเกิดต่ำลง นอกจากนั้นยังอนุญาตให้หย่าร้างและทำแท้งได้อย่างเสรี ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาแรงงานในเวลาต่อมา ในช่วง ค.ศ. 1934-5 สถาบันการแพทย์มอสโกบันทึกอัตราการเกิดว่ามีเพียง 57,000 ราย ทำแท้ง 154,000 ราย หย่าร้างร้อยละ 38 ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกเสื่อมถอยลง ยังผลให้มีปัญหาเยาวชนก่อความวุ่นวายและเป็นอันธพาล เด็กที่ถูกทอดทิ้งสร้างภาระแก่ครูเป็นอย่างมาก ดังนั้นรัฐบาลจึงเปลี่ยนนโยบายและออกประกาศเป็นทางการว่า “ครอบครัวเป็นขั้นตอนพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมนิยมแบบสังคมนิยม และต้องทำให้มั่นคงให้ได้” การสมรสเป็น “กิจกรรมชีวิตที่จริงจังที่สุดเพราะเป็นความเป็นปึกแผ่นของชีวิต” บุรุษที่เปลี่ยนภรรยาเหมือนเปลี่ยนเสื้อต้องพบกับข้อหาซ่มซิน วารสารกระทรวงยุติธรรมประกาศใน ค.ศ. 1939 ความว่า รัฐไม่อาจคงอยู่ได้ถ้าปราศจากครอบครัว การสมรสทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อรัฐสังคมนิยมโซเวียต หากถ้าคู่สมรสมองเห็นความเป็นปึกแผ่นของชีวิตอันยาวนานนี้ได้จากการแต่งงาน สิ่งที่เราเรียกว่ารักเสรีเป็นสิ่งประดิษฐ์ของชนชั้นกลางและเข้าไม่ได้กับหลักปฏิบัติของพลเมืองโซเวียต⁴³

รัฐบาลได้วางกฎเกณฑ์สกัดกั้นการหย่าร้าง เช่น ให้เสียค่าธรรมเนียมแพงๆ และประกาศยกเลิกกฎหมายฉบับค.ศ.1926 ที่รับรองการสมรสโดยไม่จดทะเบียน ศูนย์จดทะเบียนสมรสพยายามให้ความสะดวกและจัดพิธีการเป็นเกียรติแก่คู่สมรส แต่ไม่นานนักแหวนแต่งงานก็ถูกถอดออกขาย หลังค.ศ.1936 ประกาศให้ทำแท้งได้เฉพาะครรภ์ที่จะก่ออันตรายแก่ชีวิตมารดาเท่านั้น มีการส่งเสริมสิทธิอำนาจของพ่อและแม่ ให้เยาวชนนับถือเชื่อฟังพ่อแม่และผู้อาวุโส มีการยกย่องเชิดชูความเป็นแม่ สตาลินได้เดินทางกลับไปหาแม่แก่ๆ

ที่ทิฟริสเพื่อแสดงว่ารักแม่ ให้การชดเชยแก่แม่ของครอบครัวใหญ่ ทั้งหมดนี้เพื่อเสริมสร้างให้ครอบครัวเป็นแกนของสังคมโซเวียตได้ใหม่ หลังจากที่ได้ทำลายไปแล้ว

แผนพัฒนาห้าปีฉบับแรก วางโครงสร้างและระเบียบการศึกษาให้สอดคล้องกับความจำเป็นทางอุตสาหกรรม ได้แก่การขาดแคลนผู้ชำนาญการสาขาเฉพาะด้าน พวกที่รัฐคัดมาฝึกในสถาบันการศึกษาระดับสูงขาดคุณสมบัติอ่านเขียนไม่คล่องและรู้แบบนกแก้วนกขุนทอง ฐานার্থสก็พ้นจากความรับผิดชอบด้านการศึกษาในค.ศ.1929 นโยบายการศึกษาเริ่มเป็นไปตามคำขวัญที่ว่าให้ "รู้อย่างเป็นเอก" ในช่วงค.ศ.1931-2 รัฐบาลจัดปฏิรูปหลักสูตรโดยลดการสอนเรื่องลัทธิมาร์กซ์ลง ฟื้นฟูการเรียนประวัติศาสตร์ เน้นการเรียนรู้อ่านหนังสือให้ผู้สมัคร สร้างตำราเรียนอย่างเป็นระบบ กลับมาใช้วิธีสอบและให้คะแนนแบบเก่า (หลังจากยกเลิกไป 15 ปี) ให้อำนาจครูอาจารย์เพื่อให้ชั้นเรียนเรียบสงบและมีวินัยเรียบร้อย เบื้องบนออกกฎเกณฑ์ครอบคลุมรายละเอียดเกี่ยวกับการเรียนการสอนและการบริหารโรงเรียนทำให้โรงเรียนโซเวียตสมัยนี้มีลักษณะอนุรักษนิยมแบบสมัยซาร์ (ราวค.ศ. 1880) ตั้งแต่หลักสูตรจนถึงเครื่องแบบนักเรียน การออกกลับไปใช้แบบเก่าเริ่มต้นที่เรื่องการศึกษา โรงเรียนรัฐบาลก็ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะอัตตาธิปไตยของสตาลินได้เป็นอย่างดี⁴⁴

อย่างไรก็ดี โซเวียตมีนโยบายเกี่ยวกับศาสนาไม่แน่นอน แปรเปลี่ยนตามเหตุการณ์ ในสมัยแผนพัฒนาห้าปีฉบับแรก มีการรณรงค์ให้ปิดกิจการวัดอย่างเปิดเผย ปรากฏในหนังสือพิมพ์โซเวียต ค.ศ.1930 เรื่องการเผาทำลายรูปเคารพและหนังสือศาสนาจำนวนมาก ประกาศห้ามนักบวชใช้สิทธิออกเสียงและเก็บภาษีนักบวชอย่างหนัก มีการก่อตั้งสำนักปกครองกำลังผู้ไม่ศรัทธาพระเจ้า มีสมาชิกราวหกล้านคน ทำการโน้มน้าวชักจูงให้ชาวนารวมประกาศตนว่าเป็นพวกไม่นับถือพระเจ้า ในราวค.ศ.1933-36 รัฐจึงค่อยขวามือจากปฏิบัติการจ้องแควกับองค์การศาสนา ประการหนึ่งคือเพื่อเอาใจชาวนาชาวไร่ที่ยึดมั่นศาสนาและไม่พอใจรัฐบาลเรื่องการจัดกรกับศาสนา รัฐธรรมนูญฉบับ ค.ศ. 1936 ให้สิทธิออกเสียงแก่นักบวชและให้สิทธิพลเมืองเต็มรูป แต่มาตราที่ 124 ระบุว่า "เพื่อให้เสรีภาพแก่ประชาชนในอันที่จะพึงครองสำนักในหิริโอตัมปะ จำเป็นต้องแยกสถาบันศาสนาในสหภาพโซเวียตออกจากกิจการของรัฐและการศึกษา เสรีภาพในการนับถือศาสนาและเสรีภาพในการโฆษณาต่อต้านศาสนา จึงมีขึ้นเพื่อประชาชนทุกคน" โซเวียตเชื่อว่าเมื่อรัฐสังคมนิยมก่อตั้งขึ้น ศาสนาจะค่อยเสื่อมสลายไปเอง ประชาชนมีศรัทธาผูกพันกับศาสนาอย่างลึกซึ้ง ผู้นำคอมมิวนิสต์ตระหนักว่าจะใช้วิธีประหัตประหารอย่างจริงจังรุนแรง ย่อมไม่ได้ผล ยิ่งกลับจะทำให้ประชาชนสละตนเพื่อศาสนามากขึ้น ใช้วิธีการทางอ้อมจะเหมาะสมกว่า เช่นประกาศให้ทำงานสัปดาห์ละ 6 วันและ

กำหนดโทษหนักแก่ผู้หนึ่งงาน รัฐสอนลัทธิมาร์กซ์แทนการสอนศาสนาในโรงเรียน แต่ลัทธิมาร์กซ์ไม่ใช่ศาสนาแต่ถือว่าเป็นวิทยาศาสตร์ ครูจะเป็นผู้ชี้ให้เห็นว่าศาสนามีข้อผิดและบกพร่อง ครูประวัติศาสตร์ทำหน้าที่สอน "วิชาความรู้และอุดมการณ์ทางการเมือง กระตุ้นเร้าความรู้สึกรักชาติรัสเซียจนสามารถสละทุกอย่างเพื่อพรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหภาพโซเวียตและเพื่อการก่อตั้งรัฐสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ได้" รัฐบาลเคยนำเรื่องความไม่เสมอภาคโดยเฉพาะเรื่องสิทธิสตรี(ซึ่งอยู่ในเรื่องการโจมตีบทบาทเก่าแก่ของครอบครัว) มาโยงกับเรื่องศาสนาด้วย รัฐบาลได้นำหลัก "ความรับผิดชอบต่อสังคม" หรือสำนักทางสังคมนิยมให้ประชาชนยึดถือแทนหลักศีลธรรมทางศาสนา โดยเฉพาะเมื่อวัดและนักบวชเริ่มมีบทบาทมากขึ้นอีก ใน ค.ศ. 1937 ที่รัฐบาลหย่อนการต่อต้านศาสนา หลักสำนักทางสังคมนิยมคือให้ชาวโซเวียตเคารพอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ รักมาตุภูมิและรับผิดชอบต่อส่วนรวมตลอดจนเป็นมิตรกับประชาชนทั่วโลกด้วย ในช่วงสมัยกวาดล้าง ค.ศ.1937-8 มีนักบวชต้องโทษประหารเพียงสองสามคนเท่านั้น และหลังจากนี้รัฐดำเนินนโยบายมีขันติธรรมต่อศาสนามากขึ้นเพื่อเอาชนะใจประชาชน คริสตจักรเข้ามามีบทบาทสร้างความรักปิตุภูมิรัสเซีย มีข้อห้ามใช้ความรุนแรงกับวัดและผู้ถือศาสนา ยุติการทำลายหรือปิดวัดและตัดสินโทษนักบวช แต่รัฐบาลได้ใช้วิธีการแยบคายด้วยการประกาศย้ำเรื่องที่ว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะทำให้ศาสนาพินาศในที่สุด ผู้นำโซเวียตใช้ศรัทธาของประชาชนต่อศาสนาเป็นประโยชน์ได้ แบบสำรวจสำมะโนประชากร ค.ศ. 1937 ระบุว่าประชากรกว่าครึ่งระบุตนว่าเป็นผู้ที่นับถือศาสนา (ผู้จัดทำแบบสำรวจต้องโทษเนรเทศไปไซบีเรีย) คริสตจักรทางการ(กรีกออร์ทอดอกซ์) หวังว่าการร่วมมือกับรัฐบาลจะช่วยให้สังคมนิยมระเบียบวินัย ครอบครัวมั่นคงและกิจกรรมทางเพศมีกฎเกณฑ์วางกรอบจำกัดอยู่ วัดอ่อนแอลงเพราะการประหารประหารจองเวรของรัฐบาลนานถึงราว 20 ปี ผู้ศรัทธาในศาสนาลดจำนวนลง แต่ผู้ที่คงศรัทธาอยู่กลับยังมีศรัทธาเหนียวแน่นยิ่งขึ้น

สำหรับวรรณกรรมรัสเซีย รัฐบาลในสมัยสตาลินไม่มีขันติธรรมให้กับงานเขียนที่มีเนื้อหาเรื่องการเมืองคลุมเครือ เช่นงานของ "กลุ่มเพื่อนเที่ยว" ในค.ศ.1929 สตาลินเข้าควบคุมวัฒนธรรมหลังจากปลดลุนาชาร์สกีออก วิธีการควบคุมวรรณกรรมก็เป็นแบบของสตาลินคือหาแพะรับบาป และทำให้กัลวจนคนทั้งกลุ่มยอมนิ่งเงียบเฉยได้ แพะ คือ ปิลเนียก ประธานสหภาพนักเขียนที่รัสเซีย ซาเมียดิน และผู้นำสหภาพนักเขียนเลนินกราด การโจมตีเล่นงานกลุ่มเพื่อนเที่ยวทั้งหมดบ่งบอกว่านโยบายต่อวงการวรรณกรรมได้เปลี่ยนแปลงแล้ว ปิลเนียกและซาเมียดินต้องขอหาพิมพ์งานเผยแพร่ต่างประเทศเพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจตราสิ่งพิมพ์ของโซเวียต แต่อัยการทำงานพลาด นักเขียนทั้งสองแสดงหลักฐานแน่นหนาว่า งานที่

พิมพ์นอกประเทศไม่ได้รับมอบสิทธิจากพวกเขา ข้อหาจึงเปลี่ยนเป็นว่าทั้งสองเขียนงานต่อต้านโซเวียต กลุ่มเพื่อนที่เขายังต้องหยุดเขียนหรือไม่ก็เขียนให้ "ถูกต้อง" เป็นที่ยอมรับได้ ซาเมียดินกับปิลเบียกและพรรคพวกไม่ได้เป็นกลุ่มผู้นำในสหภาพนักเขียนอีกต่อไป สมาชิกกว่าครึ่งถูกกวาดล้าง สหภาพนักเขียนทั่วรัสเซีย เปลี่ยนชื่อเป็นสหภาพนักเขียนโซเวียตทั่วรัสเซีย ซึ่งเน้นที่โซเวียต เสรีภาพและขันติธรรมที่เคยมีหมดไปสิ้น และเริ่มวรรณกรรมแนวพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้น กลุ่มเพื่อนที่เขายังต้องเข้าร่วมสร้างอุตสาหกรรมอย่างเต็มกำลัง เพื่อพิสูจน์ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับแรงงาน เขียนเพื่อรับใช้พรรคและสร้างสังคมนิยม สมาคมนักเขียนแรงงานรัสเซีย (RAPP) ควบคุมวรรณกรรม ปิลเบียกยอมกลับคำแต่ซาเมียดินยืนคำ และถึงกับกล้าอุทธรณ์ต่อสตาลินจนสำเร็จ กลุ่มนักเขียนแรงงานโจมตีกลุ่มชนชั้นกลางใหม่และกดดันกลุ่มเพื่อนที่เขายังหนัก

อย่างไรก็ดี สมาคมนักเขียนแรงงานรัสเซียคุมวรรณกรรมได้ไม่ดีนัก เนื่องจากสมาชิกของสมาคมกลับไม่เห็นด้วยกับพรรคที่ให้ผลิตงานเขียนตามที่ต้องการหรือกำหนดให้ทำตามและไม่ยอมแก้ต้นฉบับของปรอฟต้า (ราว ค.ศ. 1930) ให้มีลักษณะทางบวก ไม่ซับซ้อนและแสดงทัศนะด้านเดียว นักเขียนแรงงานเช่น เลโอโปล อเวอร์บาด (Averbakh) อเล็กซานเดอร์ ฟาดิเยฟ (Faddeev) และยูริ ลิเบดินสกี (Libedinskii) เห็นว่าวรรณกรรมต้องแสดงภาพชีวิตจริงอย่างตรงไปตรงมา มีทั้งดี เลว บริสุทธิสะอาด ฉ้อฉล มีแง่บวกแง่ลบ ทั้งที่นักเขียนกลุ่มนี้เต็มใจสนับสนุนและรับใช้พรรคดูแสงวรรณกรรม อเวอร์บาดถือหลักว่า "การลงแรงผลิตไม่ใช่เพื่อสร้างประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ยังเพื่อยกระดับการศึกษาและวัฒนธรรมมวลชนด้วย"⁴⁵ นักเขียนของสมาคมไม่ทำตามที่พรรคกำหนด เจ้าหน้าที่ต้องการให้วรรณกรรมและศิลปะแสดงภาพวีรกรรมเพื่ออุตสาหกรรมและระบบรวม ให้เห็นเป็นด้านบวกและด้านดีตลอด ผู้นำพรรคใช้วรรณกรรมสร้างความบันเทิงและกระตุ้นเร้ามวลชน แต่แม้จะอยู่ฝ่ายแรงงาน นักเขียนก็ยังติดกับจุดประสงค์ของศิลปะและปัจเจกนิยม ในค.ศ. 1932 สมาคมนักเขียนแรงงานรัสเซียถูกยุบเลิกไป เพื่อรวมนักเขียนทั้งหมดเข้าเป็นสมาชิกสหภาพนักเขียนแห่งโซเวียต ที่พรรคคอมมิวนิสต์ควบคุมได้เต็มที่ สหภาพนักเขียนโซเวียตประชุมครั้งแรกในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1934 สมาชิกร้อยละ 60 เป็นสมาชิกพรรค แยกต่างประเทศที่มีชื่อเสียงหลายคนเข้าร่วมประชุมด้วย ในที่ประชุม อันเดร ชดานอฟ (Andrei Zhdanovsk-c.ศ. 1893-1948) ปรากฏตัวในฐานะผู้รับผิดชอบกิจการทางวัฒนธรรมเป็นครั้งแรก

ชดานอฟกำหนดหลักการ "สังคมนิยมสังคมนิยม" สำหรับวัฒนธรรมรัสเซีย คือให้แสดงภาพชีวิตจริงเพื่อการพัฒนาตามแนวทางปฏิวัติ เพื่อส่งเสริมการศึกษาเรื่องอุดมการณ์

แก่มวลชนด้วยน้ำใจแห่งสังคมนิยม ชดานอฟมีแมกซิม กอร์กี้ประธานในที่ประชุมอยู่เบื้องหลังไม่มีใครกล้าค้านชดานอฟอย่างเปิดเผย ในราวค.ศ.1934 นักเขียนฝึกหัดต้องเป็นสมาชิกสหภาพนักเขียนและสมาชิกต้องยอมรับกฎของชดานอฟ การประชุมนักเขียนโซเวียตครั้งแรกนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ไม่มีใครมีใครรู้สึกรับรู้เรื่องความจริงทางสังคมนีเพราะมีการติดต่อกับนักเขียนตะวันตกมากขึ้น และทั้งงานวิพากษ์วิจารณ์และแปลงานของนักเขียนก้าวหน้าของประเทศตะวันตกทั่วไป เฉพาะงานแปลงานเขียนอเมริกันกว่าร้อยชิ้น ในค.ศ.1935 มีวรรณคดีที่ตีปรากฎสู่สายตาทั้งที่มีการกวาดล้างครั้งใหญ่และกำหนดหลักสังคมนิยมสังคมนิยมอยู่ ได้แก่ เรื่อง "เรือบรรทุกน้ำมัน" (Tanker Derbent ค.ศ. 1938) ของยูริ คริมอฟ (Iuri Krymov) ซึ่งใช้หลักสังคมนิยมแต่เปลือกและเป็นเรื่องของสมัยก่อนที่จะใช้หลักนี้ วรรณกรรมอีกประเภทที่หลักสังคมนิยมสังคมนิยมไม่บังคับนักคือนิยายประวัติศาสตร์ที่มีแบบการเขียนของสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ

ราวค.ศ.1930-1939 การเขียนประวัติศาสตร์เริ่มปรับแนวโน้มให้เป็นไปตามอุดมการณ์ เพราะความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นด้วยนาซีเยอรมันคุกคาม โปกรอฟสกี (M.N. Pokrovskii, ค.ศ. 1868-1932) เพื่อนและผู้ร่วมงานของลุนาซาร์สกีเคยเขียนประวัติศาสตร์แนวมาร์กซ์และกำจัดการประวัติศาสตร์แนวชาตินิยมออกจากหลักสูตรของโรงเรียน ประวัติศาสตร์กลายเป็นสาขาหนึ่งของวิชาสังคมวิทยาว่าด้วยการต่อสู้ทางชนชั้น บทบาทของวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ไม่มีความหมายอีกต่อไป เขาชนรู้เรื่องราวของโซเวียตเองน้อยมาก จนในค.ศ. 1934 มีการประณามโปกรอฟสกีและงานด้านประวัติศาสตร์ของเขาว่าต่อต้านมาร์กซ์และเข้าไม่ถึงลักษณะพัฒนาการของประวัติศาสตร์รัสเซียได้ มีการยกย่องเชิดชูประวัติศาสตร์ของชาติและวีรบุรุษของชาติ โดยนักเขียนจะเลือกฉากประวัติศาสตร์มาสร้างเป็นละครและนวนิยาย และเสริมสร้างความรู้สึกรักบ้านเกิดเมืองนอน เรื่องมักเกี่ยวกับคนรัสเซียที่ต่อสู้กับต่างชาติ เช่น "ดมิตรี ดอนสโกอิ" ของโบโรดิน ที่คนรัสเซียสู้กับตาด "ชะตากรรมที่เซวาสโตโพล" ของเซอร์กิชเยฟ ท์เซนสกีซึ่งเป็นเรื่องสงครามไครเมีย "ทสุซึมา" ของโนวิกอฟ พริบอย สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น และที่ประสบความสำเร็จมากที่สุด คือ "ปีเตอร์ที่ 1" ของลีโอ ตอลสตอย ขนาดสามเล่มจบแต่ไม่จบ มีผู้นิยมอ่านอย่างแพร่หลายเทียบเท่ากับ "สงครามและสันติภาพ" "ปีเตอร์ที่ 1" แสดงให้เห็นภาพด้านบวกของชาร์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงเปลี่ยนแปลงรัสเซีย ชาร์ผู้ที่สตาลินชื่นชมเป็นอย่างยิ่ง

เรื่องที่นักเขียนชอบเขียนในสมัยนี้คือ สงครามโลกครั้งที่ 1 การปฏิวัติและสงครามกลางเมือง มิคาอิล โซโรกอฟ เขียนเรื่อง "ดอนผู้เจียบซิม" แสดงภาพชีวิตชาวนา

คอสมิกในสมัยสงคราม สมัยปฏิวัติและสมัยสงครามกลางเมือง นักวิจารณ์โซเวียตจัดให้เป็นตัวอย่างแบบฉบับสังคมนิยมสังคมนิยม แม้จะไม่ใคร่ใกล้เคียงลักษณะที่ชดานอฟว่าไว้นักก็ตาม เพราะโซโรคอฟไม่ได้เขียนเรื่องการต่อสู้ของวีรบุรุษแห่งชาติ แต่เขียนเกี่ยวกับปัญหาทางจิตวิทยาและศีลธรรมของบุคคลที่ต่อสู้กับสภาพเหตุการณ์รอบตัว งานชิ้นนี้เป็นวรรณคดีเล่มสำคัญของโซเวียตสมัยสตาลิน

ในช่วงที่มีการกวาดล้างค.ศ.1935-38 ซึ่งทำให้ทุกคนกลัวและรู้สึกไม่ปลอดภัยนั้น ปัญญาชนที่เป็นกลุ่มนักเขียนต้องหาว่าเป็นพวกทร็อตสกี "ศัตรูของประชาชน" สูญหายอย่างไร้ร่องรอย ปัญญาชนในวงการเขียนต้องกลืนกินตัวเอง โลกทางวัฒนธรรมของโซเวียตตกอยู่ในสภาวะน่ากลัวและช่วงปีที่น่ากลัวนี้ ประวัติศาสตร์แสดงภาพของสิ่งขัดแย้งกันให้เห็นได้แก่วีรกรรม ความซื่อสัตย์ จลาตสุขุม ตลบตลึง การดิ้นรนดิ้นรนตัวขึ้นสูงโดยเหยียบบ่าผู้อื่น ประณามทั้งเพื่อนและศัตรูว่าเป็นผู้ทรยศ สอดแนม ก่อวินาศกรรมและเป็นพวกทร็อตสกีบ้างทำตัวให้ไม่เป็นที่สังเกต บ้างรอคอยอย่างอดทน ผลคือวรรณกรรมและวัฒนธรรมโซเวียตทั่วไปประสบความหายนะ พวกไร้อุณหภูมิความสามารถกลับขึ้นมาอยู่แถวหน้าได้ พวกที่มีพรสวรรค์สูญหายไปกับการกวาดล้าง เหลือคนสำคัญของสตาลิน คือโอสิป แมนเดลชแตม (ค.ศ. 1892-1938) กวีเชื้อสายยิวผู้มีความสามารถเป็นเยี่ยมแต่ต้องข้อหาว่ามีผลงานไม่สะท้อนเรื่องราวชีวิตของโซเวียต และบิดเบือนความจริง ในช่วงที่ทำการกวาดล้าง แมนเดล ชแตมถูกจับเพราะบทกวีเรื่องเผด็จการและสิ้นชีวิตในค่ายกักกันแรงงาน

เมื่อนาซีเยอรมันบุกโซเวียตรัสเซียในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1941 บรรยาอากาศก็คลาคลุ้งแล้วเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความร่วมมือเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน นักเขียนและศิลปินมีอิสระมากขึ้น หลายคนรับใช้ชาติอย่างจริงจังเต็มที่ เต็มกำลังความสามารถ เช่น เป็นผู้สื่อข่าว นักโฆษณาปลุกใจ และผู้รายงานข่าวสงคราม นักเขียนต่างมีเหตุจูงใจให้เขียนเรื่องเกี่ยวกับการป้องกัน "แมร์รัสเซีย" จากเยอรมนี เรื่องการเสียสละตน และวีรกรรมที่เหลือเชื่อ เรื่องราวต่างๆ นี้จะใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับนิยายสงคราม บทกวี ละคอน เรื่องสั้นได้หลายร้อยเล่ม งานเหล่านี้ให้ความบันเทิงและให้สาระแก่มวลชน และยังสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงต้นของสงคราม พรรคมีชั้นดีธรรม และมีความยืดหยุ่นได้ทราบเท่าที่นักเขียนจะลงแรงเต็มที่เพื่อต่อสู้ในสงคราม เมื่อสงครามสิ้นสุด ชาวโซเวียตที่เหนื่อยล้าจากสงครามคาดว่าจะได้รับความกรุณาและผ่อนผันต่อไป การเสียสละอย่างมหาศาลนำชัยชนะและชื่อเสียงมาให้โซเวียตอย่างคาดไม่ถึง ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อว่าถึงเวลาเก็บเกี่ยวผล เผด็จการคอมมิวนิสต์จะคลายความเข้มงวด ชีวิตจะดีขึ้น การที่ต้องร่วมมือกับประเทศตะวันตกจะทำให้พรรคละเลยอุดม

การณืไปบ้าง ชาวโซเวียตมีความหวัง แต่แล้วก็ป็นอันต้องหมดหวังเพราะพรรคกลับไปใช้ความเข้มงวดเช่นสมัยก่อนสงครามทันที

พรรคเริ่มให้ความสำคัญแก่อุดมการณ์ใน ค.ศ.1943 เมื่อเข้าช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่อันตรายจากการคุกคามของเยอรมนีใกล้ยุติ และกองทัพแดงเป็นฝ่ายบุก โดยเริ่มต้นโจมตีกล่าวหางานของมิกฮาอิล ซอซเซนโก (M. Zoshchenko ค.ศ. 1895-1958) นักเขียนเรื่องสั้นแนวเสียดสีผู้ได้รับความนิยม เรื่อง“ก่อนอรุณจะรุ่ง”ได้รับความนิยมสำเร็จมาก แต่พรรคกลับกล่าวหาว่างานของซอซเซนโกไร้สนิยม ไม่รักชาติบ้านเมืองเป็นแบบของลัทธิฟิลิสตินที่หยาบช้ำ (Vulgar philistinism หมายถึง นำเกลียดน่าชัง นำอับอาย นิยมใช้ในสมัยหลังสงคราม) นักเขียนที่เป็นที่นิยมอีกหลายคนได้ตกเป็นเหยื่อเนื่องจากไม่กระตือรือร้นเดินตามนโยบายพรรคมากพอ ในวันที่ 14 สิงหาคม ค.ศ. 1946 คณะกรรมาธิการกลางพรรคคอมมิวนิสต์มีมติให้ประณามวารสารในเลนินกราดสองฉบับคือ“สตาร์” และ“เลนินกราด” ด้วยข้อหาหลายข้อได้แก่ พิมพ์เรื่องที่เป็นอันตรายต่ออุดมการณ์ รับผิดชอบต่อชนชั้นกลางและตุหนัมนชีวิตและประชาชนโซเวียต ข้อความกล่าวหาเป็นเรื่องที่รู้จักในชื่อว่า ชดานอฟชีนา(Zhdanovshchina) หรือยุคแห่งอำนาจทางอุดมการณ์ของอันเดร ชดานอฟ เลนินกราดปิดกิจการ ข้าราชการของพรรคเข้าควบคุมสตาร์ นักเขียนของสตาร์ได้แก่ ซอซเซนโก และกวีอันนา อัคมาโตวา (A. Akhmatova ค.ศ. 1888-1966) มีทัศนคติต่อต้านพรรค พรรคจัดการกับสำนักพิมพ์และนักเขียนอย่างเจาะจง ไม่ใช่สุ่ม หนังสือเลนินกราดมีแนวคิดแบบตะวันตกและออกจะอิสระ ซอซเซนโกและอัคมาโตวาเขียนแบบสมัยก่อนปฏิวัติไม่ใส่ใจกับระบอบโซเวียตและได้รับความนิยมยอมรับ จึงต้องถูกประณามอย่างเป็นทางการและขับออกจากสหภาพนักเขียน ทั้งสองยากไร้และโดดเดี่ยว ซอซเซนโกเสียชีวิตในค.ศ. 1958 อัคมาโตวาได้พิมพ์งานของเธออีกครั้ง หลังสมัยสตาลิน

พรรคคอมมิวนิสต์ยืนยันการดำเนินนโยบายเพื่ออุดมการณ์ คณะกรรมาธิการกลางพรรคมีประกาศในหนังสือรายสัปดาห์ ชื่อ “วัฒนธรรมและชีวิต” ว่า “กิจกรรมและสื่อทางอุดมการณ์และวัฒนธรรมทุกรูปแบบของพรรคและรัฐ ไม่ว่าหนังสือพิมพ์ การโฆษณา ละครเวที วิทยาศาสตร์ วรรณกรรมและศิลปะ ภาพยนตร์ วิทยุ ฟิลิธกันท์หรือสถานการศึกษา และวัฒนธรรมต้องมีขึ้นเพื่อให้บริการการศึกษาเรื่องคอมมิวนิสต์แก่มวลชน” พรรคโจมตีวัฒนธรรมทุนนิยมจากตะวันตก ผู้ที่เดินตามแนวที่พรรคขีดไว้ให้ต้องช็อกกล่าวหารุนแรงที่สุด คือเป็นพวกหัวนอก(Cosmopolitanism) ซึ่งบ่งเฉพาะที่วัฒนธรรมตะวันตก ชดานอฟจัดการวรรณคดีต่อต้านลักษณะหัวนอกนี้ ทำให้วัฒนธรรมโซเวียตกลายเป็นเรื่องน่าขัน แรงงานทางวัฒนธรรม

ธรรมสร้างงานตามอุดมการณ์ ชาวโซเวียตถูกปิดหูปิดตาจากความจริงของชีวิตทางวัฒนธรรม และความก้าวหน้าภายนอก ต่อมาแม้เมื่อชดานอฟสิ้นชีวิตลงแล้ว การต่อต้านลักษณะห้วนอกก็ไม่ลดลง เพราะคำว่าห้วนอกกลายเป็นไม่รักชาติไปแล้ว และกลายเป็นพวกต่อต้านโซเวียตซึ่งเทียบเท่ากับทรยศ นโยบายวัฒนธรรมของชดานอฟครอบงำวัฒนธรรมทุกสาขา ชดานอฟชีนาเป็นเสมือนชัยชนะของสตาลินผู้สนุกกับการได้เตะพวกคนฉลาดไปทั่ว ชดานอฟสิ้นชีวิตในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1948 มีการตั้งชื่อมหาวิทยาลัยเลนินเกรดตามชื่อของเขาเพื่อเป็นเกียรติ เมื่อความจริงคือชดานอฟเป็นผู้ทำให้บรรยากาศทางปัญญาของสหภาพโซเวียตเป็นพิษก็นับว่าเป็นเรื่องตลกสุดยอด ต่อมาสตาลินถึงอสัญกรรม บรรยากาศจึงคลี่คลายให้ได้มีการสร้างสรรค์มากขึ้น